

ვისანა აბულაძე

არზრუმის ვილნაეთის 1592 წლის კანუნ-ნამე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღმოსავლურ (ე. წ. მუსლიმურ) ხელნაწერთა ფონდში, თურქული ხელნაწერების ადგილობრივ კოლექციაში დაცულია კრებული Tur. L. № 72 (313), რომელიც შეიცავს სამოქალაქო სამართლის წესებს და სტამბოლელ მოხელეთა (შეედგლი. მეწაღე. მეტყაფე, ოქრომჭედელი და ა. შ.) საქონელბრუნვის დავთარს. წიგნი მეცხრამეტე საუკუნისაა, დაწერილია შიქასთასებური გაკრული ნახხით, სხვადასხვა ფერის (ყვითელი, ვარდისფერი, ლურჯი, მწვანე) თხელ ფურცლებზე. ამ ხელნაწერის აღწერისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია კვირნიშნიან. სქელ, თეთრ მკვრივ ქალაღზე ნახდენილი ნახხით ნაწერმა ტექსტმა, რომელიც სხვა ფურცლებთან ერთად ჩადებული იყო წიგნის ყდასა და თავფურცელს შორის. ეს ბოლინაკლული ტექსტი არზრუმის ვილნაეთის კანუნ-ნამე აღმოჩნდა. ფურცელთა რაოდენობა: 8 ფურცელი. ზომა 20,5×11,7; 23 სტრ. 15,5×6,5; ტექსტი ჩასმულია მწვანე ხაზების ჩარჩოში. მელანი. საერთოდ, მუქი შავი. სათაური. თავები (ص), ცალკეული თავების დასაწყისები და ხაზგასასმელი სიტყვები დაწერილია წითელი მელნით. პაგინაციის მაგივრობას ეწევა კუსტოსები—ზომდევნო recto-ს პირველი სიტყვა წინა verso-ს ქვედა აშიაზე მარცხნივ. ხელნაწერის გადამწერის ვინაობა და გადაწერის თარიღი უცნობია. ტექსტი დაყოფილია თავებად. როგორც უკვე შევნიშნეთ, ცალკეული თავის დასაწყისი დაწერილია წითელი მელნით და უწერია თავის აღმნიშვნელი არაბული სიტყვა ص. მაგრამ თავებად დაყოფის ეს ნიშნები თანმიმდევრული არ არის და ყოველთვის არ მიყვება შინაარსს. ჩვენ ამოსავლად ავიღეთ, ერთი მხრივ, ტექსტის შინაარსი, მეორე მხრივ, არზრუმის ვილნაეთის კანუნ-ნამეს ბარკანისეული¹ გამოცემა, და ტექსტი, ადვილად წაკითხვისა თუ გაგების მიზნით. დაეყავით თავებად და დავნომრეთ.

¹ სტამბოლის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტმა 1943 წელს გამოსცა პროფ. თმარ ლუთფი ბარკანის შრომა—„ოსმალეთის იმპერიის აგრარული ეკონომიკის უფლებრივი და ფინანსური საფუძვლები XV—XVI საუკუნეებში“ (Ö. L. Barkan, XV ve XVI-inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci cilt: Kanunlar, İstanbul, 1945). წიგნი იწყება ავტორის ვრცელი გამოკვლევით შუა საუკუნეების თურქული კანონმდებლობის შესწავლისა და ძირითადი პრინციპების შესახებ. შემდეგ ლათინური (ახალი თურქული) შრიფტით დაბეჭდილია ოსმალეთის იმპერიის ვილნაეთის სააღრიცხვო დავთრებზე წამძღვარებული კანონთა წიგნები; სულ 211 კანუნ-ნამე. ბოლოში კი საძიებლებთან ერთად დართულია ფაქსიმილები.

ჩვენამდე მოღწეულია არზრუმის ვილაჟეთის კანუნ-ნამეს სხვადასხვა დროს შედგენილი რამდენიმე ნუსხა და რედაქცია. გარდა ამისა აღმოსავლეთ კარაჰისარის ლივის კანონებიც ზუსტად იმეორებენ არზრუმის ვილაჟეთის კანონებს. ო. ბარკანს არზრუმის ვილაჟეთის კანუნ-ნამე დაბეჭდილი აქვს პრემიერ-მინისტრის სამმართველოსთან არსებული სტამბოლის არქივში დაცული № 700 ხელნაწერის მიხედვით. რომელიც შედგენილია ჰიჯრით 947 წ. (1540 წ.) და ტექსტის სისრულისათვის ზოგიერთი მუხლი მოტანილი აქვს სხვადასხვა ხელნაწერებიდან. კერძოდ, შენიშვნები აღებული აქვს ჰიჯრით 926 წლის ხელნაწერიდან, მუხლები № 52 და № 53 მთლიანად და № 10 მუხლის კავებში მოტანილი ნაწილი ჰიჯ. 1000 წელს შედგენილი კანუნ-ნამედან, ხოლო № 54 მუხლი—კარაჰისარის კანუნ-ნამედან.

ჩვენ განზრახული გვქონდა Tur. L. № 72-ის პარალელურად ო. ბარკანის მიერ გამოცემული ტექსტის გამოკვეყნებაც, მაგრამ ეს ტექნიკური მიზეზების გამო არ მოხერხდა. ამიტომ ქვემოთ ვათავსებთ მხოლოდ ჩვენს ინსტიტუტში დაცული ხელნაწერის ტექსტს და მის ქართულ თარგმანს.

მიუხედავად იმისა, რომ თავისთავად ჩვენი ტექსტი ბოლონაკლულია და არ ვიცით სრული სახით რა შინაარსის რამდენ მუხლს შეიცავდა, ბარკანის მიერ გამოცემულ ტექსტთან მიმართებით მაინც შეიძლება შევნიშნოთ შემდეგი: აშკარა ფრაზეოლოგიური და ლექსიკური სხვაობების გარდა, ბარკანისეული ტექსტის რიგი მუხლები არ არის Tur. L. № 72-ში და პირიქით, Tur. L. № 72-ის ზოგი მუხლი არ არის ბარკანისეულში. სახელდობრ, მუხლები, რომლებიც ეხება სხვადასხვა ბიდაჟათების აკრძალვას (მუხ. 25, 43 იხ. ო. L. Baskan. დას. შრომა, გვ. 67, 70), იალალისა და ფარების გამოსაღებს (მუხ. 27, 31 იქვე, გვ. 67, 68), სარწყავი არხებით სარგებლობას (მუხ. № 42; იქვე გვ. 70), ფუტკარზე გადასახადის აღების ვადის განსაზღვრას (მუხლი № 34. იქვე გვ. 68). არზრუმის ვილაჟეთის კანონთა წიგნის ჩვენს ინსტიტუტში დაცულ ტექსტში არ არის. ხოლო ჩვენი ხელნაწერის (Tur. L. 72-ის) რვა მუხლი არ არის ბარკანისეულ გამოცემაში. ეს მუხლები ძირითადად ეხება სამოქალაქო ცხოვრების წესებს: აქ განსაზღვრულია სხვადასხვა საქონლის ყიდვა-გაყიდვაზე თამლა (მუხლი № 32, 38. 39) და მუჭთვისების მოვალეობა (№ 36), დადგენილია ფასები ხველ ხილზე, მარცვლეულზე, თაფლზე, ერბოზე და ხორცზე (№ 4). ზიმმეებისათვის განსაზღვრულაა გადასახადი ღვინოზე (№ 43). ჩვენი ხელნაწერი და პრემიერ-მინისტრის სამმართველოს სტამბოლის არქივის № 700 ხელნაწერი ორი სხვადასხვა რედაქცია ჩანს. ამავე დროს აღნიშნული მუხლობრივი სხვაობები არ შეიძლება გადაშწერთა თვითნებობად მივიჩნიოთ. იგი გამოწვეულია იმ ისტორიული და სოციალურ-ეკონომიური ცვლილებებით, რომელიც 53 წლის მანძილზე განიცადა საერთოდ ოსმალეთის იმპერიამ და კერძოდ, არზრუმის ვილაჟეთმა (ჩვენი ხელნაწერი შედგენილია ჰიჯრით 1000 წლის = 1592 წ. მესამე თვის დასაწყისში, ო. ბარკანის მიერ გამოცემული ტექსტი კი ჰიჯრ. 947 წ. = 1540 წ.). Tur. L. № 72 ხელნაწერთან დაცული არზრუმის ვილაჟეთის კანუნ-ნამე უნდა წარმოადგენდეს თავუშა და კადასტრის საერთო სამმართველოს № 41 ხელნაწერის ნუსხას:—1. როგორც უკვე აღვნიშნეთ მუხლები № 52 და № 53 მთლიანად და № 10-ის კავებში მოტანილი ნაწილი პროფესორ ო. ბარკანს აღებული აქვს კადასტრის სამმართველოს № 41 ხელნაწერიდან. რადგანაც ჩვენი ტექსტი სწორედ № 52--53 მუხლების შემცველ ტექსტზე წყდება, შესადა-

რებლად დაგვრჩა მხოლოდ მეათე მუხლი. ამ მცირე მონაკვეთის შედარებისას კი აღმოჩნდა ზედმიწევნითი იგივეობა. 2. შედგენის თარიღი ორივესთვის საერთოა—ჰიჯრით 1000 წელი.

* * *

საბჭოურ და უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში² არა ერთხელ არის ხაზგასმით აღნიშნული, რომ თურქული კანუნ-ნამეები საუკეთესო წყაროა თურქეთისა და თურქეთის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიური ვითარების გასარკვევად, აგრარული და საგადასახადო სისტემის დასადგენად, ოსმალური ფეოდალიზმის და ჩვენ შემთხვევაში, ქართულ და აღმოსავლურ ფეოდალურ ურთიერთობათა შედარებითი შესწავლისათვის. ჩვენი ტექსტი გასათვალისწინებელია ყარაიაზიჯი დელი ჰასანის აჯანყების (1599—1602 წ.) წარმომშობი სოციალურ-ეკონომიური მიზეზების გასარკვევად. ცნობილია, რომ ყარაიაზიჯის აჯანყებას უშუალოდ წინ უსწრებდა არზრუმში 1592 წლის მარტში იანიჩართა გამოსვლა და მოსახლეობის შეტაკება სამხედრო ძენებთან³.

არზრუმის ვილაჰეთის კანუნ-ნამე ანატოლიის პროვინციების კანუნ-ნამეების ტიპიური ნიმუშია. აქ ისეთივე კანონებია გათვალისწინებული მიწის მფლობელობისა და სარგებლობის, მიწის გადაცემისა და განაწილების, სხვადასხვა გადასახადებისა (ჩიფთის, წისქვილის, სკის, ფარების, საქორწინო და ა. შ.) და ჯარიმების გაღების შესახებ. როგორც გურჯისტანის ვილაჰეთის, ხუდავენდგარის, აიდინის, ბალკანეთის ნახევარკუნძულისა და სხვა პროვინციების კანუნ-ნამეებშია. ცნობილია, რომ თურქეთში დაპყრობილი პროვინციებისათვის პრინციპში მოქმედებდა ერთი კანონი, ხოლო ის მცირე განსხვავება, რაც ცალკეული ოლქების კანონებში შეინიშნება, შეპირობებულია მოცემული პროვინციის ისტორიული და გეოგრაფიული თავისებურებებით, ადგილობრივი ცხოვრებას პირობებითა და წესებით. როგორც პროფ. ს. ჯიქია აღნიშნავს, გურჯისტანის ვილაჰეთის კანუნ-ნამე — „содержит извлечение из действовавшего в то время турецкого свода законов с дополнениями, учитывающими местные условия“ (ხაზგასმა ჩვენი, ც. ა.).

არზრუმი თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით მუდამ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა წინააზიის ხალხთა ცხოვრებაში. ანის-არზრუმის და ტრაბიზონ-თაერიზის დიდი სავაჭრო და სატრანზიტო გზა აერთებდა წინა აზიის ყველა ქვეყანას ევროპასთან. ჩვენი წარსულის თითქმის ყოველ ფურცელზე ვხვდებით კარნუ-ქალაქს, თეოდოსიოპოლსა და არზრუმს (არზრუმი სელჯუკებმა

² ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958; И. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX вв. А. С. Тверитинова, Законоположения о провинциях османской империи в XV—XVI вв. КСИВ, № 26, стр. 92—108; ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაჰეთის დიდი დავთარი, წიგნი 1, 2 და 3, თბილისი, 1941, 1947, 1958 წელი და სხვა.

³ А. С. Тверитинова, Восстание Кара Языджи—Дели Хасана в Турции, Москва—Ленинград, 1946.

⁴ ს. ჯიქია, დასახელებული შრომა, წიგნი II, 1941, გვ. XIV.

უწოდეს მას XI საუკუნეში⁶). არზრუმი საუკუნეთა წინაძილზე ან საქართველოს საზღვრებში იყო ან ქართველთა მეფის ყმადნაფიც-მოხარკე საამიროს წარმოდგენდა⁷.

არზრუმის ვილნაეთის კანონთა წიგნში ბევრი მუხლი სპეციალურად გულისხმობს არა მუსლიმ, ქრისტიან მოსახლეობას: „ქაფირებს“ და „ზიმშირებს“, რომლებიც იხდიან გადასახადს „ხარაჯას“, „ჯიზიას“, „ისფენჯს“ და „უყვართ ღვინო“.

პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულებიდან კანუნ-ნამეში დასახელებულია ვილნაეთი || ვაღლეტი, სანჯაყი || ლივა⁸, ნაპიფე, ქალაქი და ქარაფე. მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა მიწათმოქმედებაა, მეცხვარეობა და ვაჭრობა. მთელი მიწა დაყოფილია ჭაკუფებად და სახასოებად, ზეცამეთებად და თინარეზად, ჩიფთლიქებად და ნახეგარ ჩიფთლიქებად. მიწას ფლობს პრივილეგიური ფენა-ზაცნმები, თინარის პატრონები და სიფნარები. მიწას ამუშავებს და გადასახადს იხდის დაბალი ფენის ხალხი—რეცაა და ჯაბა-ბენნაქები. კანუნ-ნამეში რელიგიურად არის წიკემული ოსმალური ფეოდალური ექსპლოატაციის ფორმები (რომლის შესახებ ვრცლად ვაღმოგვცემს პროფ. ვ. გაბაშვილი გურჯისტანის ვილნაეთის დიდი დავთრის განხილვისას)⁹. მოსახლეობა იხდის გადასახადს: ჯიზიას, ხარაჯას, ისფენჯს, ყუშურს, ბეპრეს, სულარიფს და გამოსაღებს სრული და ნახეგარი ჩიფთლისას, დონუმისას, ჯაბაბენნაქისას, წისქვილისას, ყიზლაღისა და ნალაღისას, ფარეხისას, სეკორწინოსა და სადარაჯოსას. დადგენილია თამლა და ბაეი საქონლის ყიდვა-გაყიდვაზე, სასჯელი და საურავი სინხლის სამართლის დანაშაულობებზე.

არზრუმის ვილნაეთში ადმინისტრაციულ-სასამართლო, სამეურნეო და სასულეო მოვალეობებს ასრულებს: ბეგლარბეგი, მირლივა¹⁰, სანჯაყ-ბეგი, სუბაში, ქეთხუდ, სალარ, ყაღღ და იმამი.

გეოგრაფიული რაიონებიდან კანუნ-ნამეში დასახელებულია ერზინჯანი, ბაიბურთი, (+ დიარბექირი და ბასიანი B).

როგორც ჩვენთან დაცული ტექსტიდან ჩანს, არზრუმის ვილნაეთი აუწერია და მისთვის კანონები შეუდგენია ჰიჯრიდ 1000 წ. ჰუსეინ ალას (იხ. სათაური „არზრუმის ვილნაეთის კანუნ-ნამე, შედგენილი განსვენებული ჰუსეინ ალას დროს არზრუმის შეყმეთებისა და თინარებისათვის“).

ჰუსეინ ალას ვინაობის შესახებ საყურადღებო ცნობას გვაწვდის محمد ترا თავის ცნობილ سجل عثمانی-ში. ჰუსეინ ალა ზაალ მუჰამედ ფაშას ქათიბი ყოფილა, 1000 წლდს რებეწყულ-ახირში არზრუმის დავთარდარად

⁶ არზრუმი < არაბ. أرض 'მიწა'; როგორც უწოდებდნენ მეტრე აზაასა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის თურქ-სელჯუკები. აქედან რუმის სასულტნო და „არზრუმი“ რუმის მიწა. შდრ. გ. წერეთელი. არაბულ-ქარაუღი ლექსიკონი, თბილისი, 1951, გვ. 12

الروم أرض—რომელთა ქვეყანა აქედან დღევანდელი არზრუმი.

⁷ ნ. ბერძენი შვილი, ვ. დონდუა, მ. დუშბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი. საქართველოს ისტორია, წიგნი, I, თბილისი, 1958, გვ. 204.

⁸ ვ. გაბაშვილი, დასაბ. შრომა, გვ. 326—344.

დაუნიშნავთ. 1003 წელს კი სიფაჰების ალა გამხდარა, შემდეგ გარდაცვლილა¹.

მოუხედავად იმისა, რომ მოტანილი ცნობა ჩვენ ტექსტს ზედმიწევნით არ ემთხვევა თეზე მითითებაში (Tur. J. № 72-ის მიხედვით არზრუმის ვილნაეთი აღწერა ჭუსეინ აღამ 1000 წლის რებიუ-ულ ევეელ ში, ს. محمد-ს თანახმად კი ჭუსეინ ალა არზრუმის დავთარ-დარად დაუნიშნავთ 1000 წლის რებიუ-ულ ახირში). სავარაუდოა, რომ აქ საქმე გვაქვს ერთსა და იმავე პიროვნებასთან².

რამდენიმე შენიშვნა ტექსტის გრაფიკული თავისებურების შესახებ.

1. ასოებს ط, ك და ل შუატანზე მარჯვნივ უზის წერტილი الحط الك ل-ისა და ا. შ. შენიშნულ ფაქტს ჯერჯერობით ახსნას ვერ ვუძებნით.

2. ცნობილია რომ არაბული ასოები სხვადასხვაგვარად იწერება იმისდა მიხედვით სიტყვის თავნია, "სააში თუ ბოლოში. არსებობს ასეთა გადაბმის განსახდერული წესი—ასოთა უმრავლესობა ორმხრივ გადაიბმის, მცირე ნაწილი კი მხოლოდ მარჯვნიდან. ჩვენი ტექსტის დამწერი ამ წესს თანმიმდევრულად არ იცავს და წერს ان سلطانى ნაცვლად ان سلطانى-ისა. ان-ისა.

3. არაბულში თუ ორი ერთნაირი ასო მოხვდა ერთიგვარის გვერდით იწერება ერთი ასო და თავზე ეწერება გაორმაგებას ნიშანი ؤ. თეშლიდი. ჩვენი ტექსტის ოდენ თურქულ სიტყვებთან კი ორივე ასო წერია და ერთ-ერთს თავზე უზის თეშლიდი, მაგ. اوغلى, آلى.

4. სპარსული ქესრა (ე) ისაფეთი გამოსატულია و-ით. წერია قديم و قديم (ანონი ძველი) ნაცვლად მოსალოდნელი قديم-ისა.

ენობრივი მოვლენებიდან არაფერი შეინიშნა ისეთი, რომ მხოლოდ ამ ტექსტისათვის იყოს დამახასიათებელი. აქ ისეთივე ფონეტიკური და გრაფიკული ფორმებია დადასტურებული, რაც საერთოდ ნიშანდობლივია ამ ხანის თურქულენოვანი ძეგლებისათვის³.

არზრუმის ვილნაეთის კანონ-ნაშეს აქ გამოქვეყნებული ტექსტი, ვფიქრობ, არ იქნება ინტერესს მოკლებული თურქეთის ისტორიის საკითხებზე მომუშავეთათვის. იგი ასევე საინტერესო უნდა იყოს ქართველი და განსაკუთრებით,

„حسين اغا زال محمد پاشا كاتبي اولمشدر صكره سردار ياتنده نزل امينى ۱۰۰۰ زييع الاخرنده از ضروم دفتردارى نصب ايدلى ۱۰۰۳ ده سپاهيلر اغاسى اولوب محمد ثريا سجل عثمانى. II. გვ. 184. بعد فوت اولدى“.

¹ ცხადია, რომ ხელნაწერი გადაწერილია ჰიჯრით 1003 წლის (— 1595 წ) შესდგე, რადგანაც ჩვენი ტექსტის გადაწერისას ჭუსეინ ალა ცოცხალი აღარ არის (არზრუმის ვილნაეთის კანონ-ნაშე. შედგენილია განხვენებული ჭუსეინ აღამ დროს...). ჭუსეინ ალა კი سجل عثمانى-ის მიხედვით გარდაიცვალა ჰიჯრით 1003 წ. = 1595 წ.

² მხედველობაში მაქვს: H. Vambery, Alt-Osmanischen Sprachstudien miteiner aserbajdzanischen texte als appendix. Leiden, 1901 წ; W Radloff Über alttürkische Dialekte Die seldschukischen Verse im Rebab-Nameh; H. Duda, Die Sprache der Qyryz ± Vezir Erzählungen, Leipzig, 1930 წ. და სხვ.

სომეხი ისტორიკოსებისათვის, რამეთუ არზრუმის ვილნაეთის მოსახლეობის ძირითად მასას იმ დროს სომეხები შეადგენდნენ.

هذا رساله قانون نامه ايلت ارضوم بزمان
تحرير حسين اغا المرحوم كه بتحرير زعامت
تارهای ارضوم

صمالك محروسه دن ولايت ارضومده
لوآء ارضومك تحرير و توزيعين بو بندهء
كمترين حسين چاگرد بر بنه لر نه (sic!)
تفويض و تعيين بيوروب امتثالاً لاجر العالي
بناية الملك المتعالى بو عبد ضعيف و بندهء
مخيف دخى لوآء مزبورك تحرير و توزيعه
مباشرت ايدوب قوه مقدوره و قدرة مبسوره
احتواسنجه قانون قديم و عدل قويم اوزره
طرف استقامت و اماتى مرعى و جانب حق
و ديانتى محمى طتوب توزيع و قسيم امرنى
تتميم اولندى و الاخر على الله الغالب
و هويسر القاصد و المطالب تحريراً فى
اوآيل شهر ربيع الاول من شهر سنه الف
من هجرة النبويه عليه افضل التحية

არზრუმის ვილნაეთის კანონ-ნაშე,
შედგენილი განსვენებული ჰუსეინ
აღა მარხომის ზეცხმეთებისა¹
და თინჯარებისათვის²

ღვთივდაცულ ქვეყნიბიდან³ არზრუმის ვილნაეთში, არზრუმის ლივის⁴ აღწერა და დაყოფა მიენდო და ებრძანა ულირსს მონას ჰუსეინს. მორჩილებად კეთილშობილი საქმისა, მაღალი მეუფის შეწყვენით ეს უძღური მონა ხსენებული ლჳის აღწერა-განაწილებას შეუდგა ძალისა და ღონის შესაბამისად, ძველი კანონისა და მტკიცე წესების მიხედვით, ქვეყანა ჰეშმარიტ გზაზე დააყენა. ჩაბარებული სამწყსო და მხარე ღმერთისა და სარწმუნოების ქვეშ მოაქცია და დანაწილება-გაყოფის საქმე (ბრძანება) დასრულდა. საქმე ალაპის მეშვეობითაა დაგვირგვინებული, მისგანაა წარმატება (= შესრულება) მოთხოვნილებებისა და სურვილებისა. დაიწერა რებნყულ ევეელის დასაწყისში, 1000 წელს წინასწარმეტყველის ჰიჯრიდან.

¹ ზეცხმეთი < არაბ. زعامة — დიდი მამული: მსხვილი სამხედრო ფეოდალური საკარგავი, რომლის წლიური შემოსავალი 20.000 დან 100.000-მდე ახას აღწევდა.

² თინჯარი < სპ. تیمار — ნაწყალობევი მიწის მცირე ერთეული: სამხედრო საკარგავი, რომლის წლიური შემოსავალი ოსმალეთის ევროპულ ნაწილში 3.000 ახას უდრიდა; აზიურში კი 2.000 ვრკლად ზეცხმეთისა და თინჯარის შესახებ იხ. ე. გ. აბაშვილი: დასახ. შრომა, გვ. 185—188.

³ ხელნაწერში ტექსტი იწყება სპარსულ-არაბულისათვის დამახასიათებელი რითმოვანი პროზით დაწერილი ეპითეტებითა და ჰიპერბოლებით. ჩვენ საქიროდ აღარ მივიჩნიეთ ამ ნაწილის გამოქვეყნება. მით უფრო, რომ პროფ. ო. ბარკანის დასახელებულ შრომაში კანონ-ნაშეთა ასეთი შესავალი ნაწილები მხოლოდ ფაქსიმილულების სახითაა წარმოდგენილი. ავტორი აქვეყნებს კანონ-ნაშეთა მხოლოდ კანონიკურ ნაწილს.

⁴ სიტყვასიტყვით ნიშნავს, დაცულ, ღვთივდაცულ ქვეყნებს. ასე იწოდება ოსმალეთის იმპერია რიგ წყაროში. შდრ. პროფ. ს. ჯიქია, ხონთქრის მიერ დიდი მოუზავისადმი გაცემული სიგელი, გვ. 237. დაბეჭდილია ენიშკის მოამბე ტ. XIII, გვ. 233—242.

⁵ ლივა < არაბ. لواء — 'სადროშო', სამხედრო ფეოდალური დაყოფის ადმინისტრაციული ერთეული.

⁶ ხელნაწერშია تخریو.

اغاز کردن قآنون رسم چفت اوزرینه
 تمام چفتك قيد اولنان رعیتدن⁹ الی اچه
 و نیم چفتكدن یكرمی بش اچه و بر
 مقدار تصرف ایدن اكنلو بناكدن اون
 سكر اچه و جبه قيد اولان كمنه لردن
 قانون قدیم اوزره اون ایکی اچه النور¹²

[თავი] კანონის დასაწყისი. დაე-
 თარში მთელი ჩიფთლიქის⁷ მფლო-
 ბელად რეგისტრირებულ რაყიფეთი-
 დან⁸ ჩიფთის გამოსადები 50
 ახჩა¹⁰ უნდა აიღონ, ნახევარი ჩიფთ-
 ლიქის მფლობელისაგან 25 ახჩა, მცი-
 რე მიწის მფლობელი ექინლი ბე-
 ნაქიდან¹¹ 18 ახჩა. ჯაბად რე-
 გისტრირებულთაგან ძველი კანონის
 თანახმად აიღებენ 12 ახჩას.

و دفتر خاقانیده چفت ویا نیم بناك قيد
 اولان رعایادن بری فوت اولوب بر قاچ
 اوغلری قالسه بری مجردینه قيد¹³
 اولنوب و اولولری جبه قيد اولنوب و رسم

[თავი]. უკეთუ სამეფო დავთარში ჩიფთის
 ან ნახევარ ჩიფთის, ან ბენნაქის მფლო-
 ბელად რეგისტრირებული რეგნაჲდან
 ერთ-ერთი მოკვდება და მას დარჩება
 რამდენიმე შვილი, მათგან მიწა უცო-
 ლოზე დაიწერება, ცოლშვილიანი კი

⁷ ჩიფთი — სპ.

ჩიფთი — 'წყვილი', 'უღელი'. ჩიფთლიქი — მიწის ის ნაკვეთი, რომლის დასამუშავებლად საჭიროა ერთი უღელი ხარ-კამეჩი. მაგრამ თურქულ წყაროებში იხმარება სხვადასხვა, სრულიად განსხვავებული ნიშნულბებით. უკანასკნელ ხანებში სპეციალური სამიწათმოქმედო ტერმინი გახდა. ჩიფთლიქის ოდნობა დამოკიდებული იყო მიწის ხარისხზე, ერთ ჩიფთლიქს შეაჯგუნდა საუკეთესო მიწების 60—80 დონუმი, საშუალო მიწების 80—100 დონუმი და ცუდი. ან ბიწი მიწების 100—150 დონუმი. ვრცლად ჩიფთისა და ჩიფთლიქის შესახებ იხ. *Islam ansiklopedisi*, ტ. III, 1945, სტამბოლი, გვ. 392—97.

⁸ რაყიფეთი || რეგნაჲ < არაბ. رعیة მრ. رعیة — 'ჯოგი', 'სამწყსო', 'ქვეშევრდობი', 'მოსახლეობა'. ტერმინის რაყიფეთი || რეგნაჲს შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში აზრთა სხვაობაა: ი. პეტრუშევესკი დასახელებულ შრომაში წერს—„В Турции получило специальное терминологическое значение платящих „джизью“, „немусульманских поданных“, „христиан“ или „евреев“. ვ. გაბაშვილის მიხედვით, (იხ. დასახელ. ნაშრომი) რაყიფეთები ეწოდებოდათ როგორც ქრისტიან. იყ მუსლიმან გლეხებს რაყიფეთი საერთოდ ნიშნავდა გლეხა, მიწის მოქმედს. გადასახადების გადამხდელს. რაყიფეთი || რეგნაჲს საკითხზე სპეციალურად ჩერდება ა. ტვერიტინოვა შრომაში „К вопросу о крестьянском землепользовании“: Ученые записи института Востоковедения, ტ. XVII, მოსკოვი. 1959, გვ. 15—20.

⁹ ხელნაწერში الی

¹⁰ ახჩა აچه ვერცხლის წვრილი მონეტა, რომლის ღირებულება დროთა განმავლობაში იცვლებოდა.

¹¹ ბენნაქი بناك — ცოლშვილიანი გლეხი, რომელიც ფლობს ნახევარ ჩიფთზე ნაკლებ მიწას. ბენნაქი რომელიც თათუს საფუძველზე ამუშავებს 4—10 დონუმიდან 24—60 დონუზამდე მიწას, იწოდება ექინლი (=მთესველი) ბენნაქად. ბენნაქი, რომელსაც მიწა სავსებით არა აქვს (cifti ve hic yeri olmayı) და სიფაჲრიდან მიწას დასამუშავებლად თათუს გარეშე იღებს, რისთვისაც იხდის დონუმის გამოსალბს—იწოდება ჯაბა ბენნაქად. დაწერილებით ბენნაქის შესახებ იხ. H. Jualcık, *Osmanlılar'da raiyyet rüsumu: Türk tarih kurumu Belleten* ტ. XXIII, 1959 ანკარა, გვ. 589—592.

¹² ხელნაწერში قانونو قدیم.

¹³ ხელნაწერში اوغلری.

جبه ايله یری دخی بر کدورب بقدر
 حصصهم رسولرین ادا ایدوب یری مشترک
 تصرف ایدولر زیرا جبه بناکک رعیتی
 انا برندن منع ایلمز فی الحقیقه ملک
 موزوشی کییدر

ჯაბად რეგისტრირდება. მიწისა და
 ჯაბას გამოსაღები შეერთდება და წი-
 ლის მიხედვით გადახდებათ. მიწა კი
 საერთო მფლობელობაში იქნება. არ
 შეიძლება ჯაბას უარი ეთქვას რაფი-
 ძეთი მამის მიწაზე, რადგანაც სინამ-
 დვილეში [მიწა] ისევეა, როგორც
 სამკვიდრო მამული.

[3 თავი.] უკეთუ რაფიძეთი გარდაიცვლება
 და მას დარჩება მცირეწლოვანი შვი-
 ლი და ჩიტულიქი, არ შეიძლება
 სიფჰჰმ¹⁴ ჩიტვის გამოსაღები ბავშვს
 მოთხოვოს იმ მიზეზით, რომ ჩიტუ-
 ლიქი მამამისისა არის. სანამ მცირე
 წლოვანი გაიზრდება, მიწას სხვას
 მიაბარებენ. ხოლო, როცა ობოლი
 დავაჟკაცდება, ისე რომ მიწის დამუ-
 შავებას შეძლებს, თუ მამის ნიერ და-
 ტოვებულ და სხვისთვის მიბარებულ
 მიწას შოითხოვს—ჩაბარდება და [ამის-
 თვის] სიფჰჰნ მისგან თაფჰს¹⁵ ვერ
 აიღებს.

[4 თავი.] უკეთუ რაფიძეთი გარდა-
 იცვლება და [მას] დარჩება შვი-
 ლები, რომელთაც მიწა საერთო
 მფლობელობაში აქვთ (№ 2 თავში
 მოცემული წესის თანახმად. ც. ა.) და
 თუ მათგან ერთ-ერთი მოკვდება, რო-
 მელსაც დარჩება შვილი, მამის წილი
 გადაეცემა შვილს. ხოლო უკეთუ შვი-
 ლი არ დარჩება. მასს მიწა არ გა-
 დაეცემა მმას. ასეთ შემთხვევაში გარ-

14 ხელნაწერშია اناک.
 15 სიფჰჰნ — ს. ს. — სახედრო ღენის, თიზაჰის ან ხუჯამეთის მფლობელი
 ფელდალი, რომელსაც ევალებოდა ომში გამოეყენა განსახლეული რაოდენობის შეიარაღე-
 ბული ცხენოანები
 16 თაფჰს — მიწის გამოსაღები, რომელსაც გლეხი უზადის ფელდალს მიწის ნაღვლის
 მიღებისას, როცა იგი ნაღვლის წინანდელი მფლობელის უშუალო მეკვიდრე არ არის

¹⁴ ხელნაწერშია اناک.

¹⁵ სიფჰჰნ — ს. ს. — სახედრო ღენის, თიზაჰის ან ხუჯამეთის მფლობელი
 ფელდალი, რომელსაც ევალებოდა ომში გამოეყენა განსახლეული რაოდენობის შეიარაღე-
 ბული ცხენოანები

¹⁶ თაფჰს — მიწის გამოსაღები, რომელსაც გლეხი უზადის ფელდალს მიწის ნაღვლის
 მიღებისას, როცა იგი ნაღვლის წინანდელი მფლობელის უშუალო მეკვიდრე არ არის

¹⁷ ხელნაწერშია اوغلری.

¹⁸ ხელნაწერში შეცდომაა — مشار مشترك.

اگر ابل ويردوکی آفجه قرنداشی ويرر
 ايسه ينه قزنداشرينه ويريله و سباهي دخي
 قرنداشك حصّسني كيرو قرنداسنه ويرمكده
 اهل خرد معرفتيله حقّ قرارين اله مواضمه
 ايله زياده نسنه الهيه مكر كه قرنداشی
 رعيتك ايلميه اول وقتيه صاحب تيمار
 اهل قريه دن طالب اولنه ويره

დაცვლილის წილი მიეცემა გარეშეს [მაგრამ], თუ წლიურ აზიას ძმა გადაიხდის, მიწა ისევ ძმებს მიეცემა. სიფაში კი ძმის წილის ისევ ძმაზე გადაცემის უფლების დამტკიცებისათვის [სათვასურს] იღებს კანონიერი გზით. მოტყუილებით ზედმეტი რამ არ უნდა აიღოს. იმ შემთხვევაში, თუ ძმა არ გახდება რაყიჯეთი, თმშარის პატრონი სოფლის მცხოვრებთაგან მისცემს [მიწას] მას, ვინც მოთხოვს.

و بر رعيت كه دفترده بتون چفت
 وياخود نيم چفت يازلمشدر اول رعيتك
 اوغلي و اوغلك اوغلي اوله اول رعيتك
 ارغلي فوت اولوب بعده كندوسى فوت
 اولوب اوغلك اوغلي قاله دده سنك برى
 اوغلي اوغله انتقال ايلمز قرنداشی برى
 قرنداشنه انتقال ايلمدوکی كبی اما حق
 قراريله طوبه الوپ اول استرکن اجنبیه
 ويرلميه

თავი 5 | უკეთეს რაყიჯეთს, რომელიც დავთარში ჩაწერილია მთელი ან ნახევარი ჩიფთის მფლობელად და ყავს შვილი და შვილიშვილი¹⁹, მოუქვდა შვილი, შემდეგ თვითონაც გარდაიცვალა და [მამასადამე], დარჩა შვილიშვილი—შვილიშვილს პაპის მიწა არ გადაეცემა. ისევე როგორც ძმის მიწა არ გადაეცემა ძმას. მაგრამ [მფლობელი] უფლების დამტკიცებისათვის თათუს ვერ აიღებს და რომ უნდოდეს ვერ გადასცემს სხვას.

و كفره طایفه سنك دخي يرلری اتالرن دن
 انتقال ايدوب بروجه اشتراك متصرف اولمقدمه
 و ایتامی²¹ ذراعته قادر اولوب بيونجه اتالری
 برى امامته ويرلمكده و قرنداش برى
 قرنداشنه و دده برى اوغلي اوغله انتقال
 ایتمه مكده كندلك

თავი 6 | უკეთეს ქაფიროების²⁰ ხალხსაც მამისაგან ზემოვედრებით მიღებული მიწა საერთო მფლობელობაში აქვს, ვიდრე ობლები დაიზრდებიან, იმდენად რომ მიწის დამუშავებას შეძლებენ — მამისეულ მიწას სხვას მიაბარებენ. ამგვარადვე ძმის მიწა არ გადაეცემა ძმას და პაპისა შვილიშვილს.

¹⁹ ტექსტში აქ და შეუღლებაც *اوغلي اوغلك* სწორია, რაც ნიშნავს ძმს ძმს და არა საერთოდ შვილიშვილის. შდრ. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, წიგნი II. გვ. 1.

²⁰ ქაფიროი — არაბ. *كافر* 'უმგებრო', 'ურჯულა', 'ურწმუნა'. მუსლიმთათვის ყველა არა მუსლიმი ქაფიროია, გიჟური.

²¹ ხელნაწერშია *ذراعته*.

خارجین [7 თავი] ხსენებული ლივის ქაფირები ხარჯის²² გარდა ჩიფთის სანაცვლოდ თითო სულ გადამხდელზე სიფჰის უხდიან 25—25 ახჩა ისფენჯს²³. ისფენჯის გადახდის შემდეგ აღარ უნდა გაიღონ მიწებზე ჩიფთის, სანახევრო და დონუმის²⁴ გამოსაღები აღნიშნული ლივის ზოგიერთი მუსლიმი, რომელიც ვენახსა და ბაღს ფლობს და ცუშურის²⁵ გადამხდელად არის რეგისტრირებული, იხდის ცუშურებსა და სწლარიჩეებს²⁶.

عشرلری و سالاریه لرین و برلری
عشرلری مقید اولنلرک عشرین و زمینلرینک
متصرف اولدقلری باغ و باغچه لرینک
بشر اقچه اسپنجه وضع اولنمشدر ادا
ابتدکدن صکره زمینلردن رسم چفت
و رسم نیم و رسم دونیم و برمز لوآء
مزبورده بعض مسلمانلر ملکیت طریقله
ادا ابتدکدن صکره رسم چفتدن بدل
کفره سی خرآچلرین

[8 თავი.] სიფჰის ხალხი და სიფჰის შვილი, ნოქარი²⁷ და ნოქრის შვილი, რომლებიც ძველი კანონის გადაწყვეტილების თანახმად ჩიფთლიქებსა და მიწებს ფლობენ, რეგისტრირებული არიან ცუშურის გადამხდელად. ნოქარი და ნოქრის შვილი ყმასა და ყმის შვილს ჰქვია აღმოსავლელებს (იგულისხმება აღმოსავლეთ ანატოლიის პროვინციები.—ც. ა.) შორის.

اوغلی قول دیمک اولور شرقلو بیننده
اولنمشدر و لفظ نوکر و نوکر زاده قول
زمینلری اولوب عشر و برمک اوزره قید
حجج شرعیہ قدیمی ملک چفتکلری و
نوکره و نوکر زآد اللرنده بر موجب
و بعض سپاهی طایفه سی و سپاهی زاده

²² ხარჯი < არაბ. خَرَج (თუ < ბერძნ. ἄσπις) გამოსაღები. გადასახადი მიწაზე, რომელსაც იხდიდნენ არა მუსლიმანები. იხ. გ. წერეთელი. არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1951, გვ. 62.

²³ ისფენჯი — გადასახადი, რომელიც ქრისტიან მოსახლეობას ჰქონდა დაკისრებული. ხშირად საბუთებში „ისფენჯი“ „ჯიხია“ სინონიზია. იხ. Kanuni i kanun-name za Basanski, Hercegovacki, Zvornicki, Kliscki, Crnogorski, Skadarski sangzak. ქ. სარაევო, 1957.

²⁴ დონუმი — მიწის ზომის ერთეული = 40 კვ. არშინს ე. ი. 919.3 კვ/მ. იხ. Д. А. Магазанник. Турецко русский словарь. Москва, 1945, გვ. 154. მდრ. ჩვენი ტექსტის № 15 თავთან.

²⁵ ცუშური < არაბ. عشر = მეთედი. გადასახადი სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე, რომლის გადახდა მხოლოდ მუსლიმებს ევალებოდათ.

²⁶ სწლარიჩეე < სპ. салар — ‘ბელადი’, ‘მეთაური’, ‘ხელმძღვანელი’. იხ. М. А. Гаффаров. Персидско-русский словарь, т. II, Москва, 1927, გვ. 437. სწლარიჩეე გადასახადი მიწათმოქმედების პროდუქტებზე დიდმოხელეთა სასარგებლოდ.

²⁷ ნოქარი < სპ. نوکر ‘მსახური’. ‘მემბარი, შეიარაღებული მსახური’. მდრ. ჩვენი ტექსტი: „ნოქარი და ნოქრის შვილი ყმასა და ყმის შვილს ჰქვია“.

²⁸ ხელნაწერში اللرنده.

9 თავი.] ქალაქში და სოფელში მცხოვრები ქაფირები, ვენახები, ბაღები და მიწები ზოგიერთმა რომ შემკვიდრებობით მიიღო და ზოგმა თვითონ შეიძინა, აღმოსავლეთის ყოფილი მმართველების საბუთების მიხედვით. შარიათის⁹ გადაწყვეტილებით და ფადიშაჰის ბრძანებით ყუშურისა და სწლარიაჟეს გადასხდელებად არიან რეგისტრირებულნი. სწლარიაჟე აიღება 1 ყუშური და 40 ქილაში 1 ქილა. ხუმსისა¹⁰ გადასხდელები სწლარიაჟეს აღარ გადაიხდიან.

10 თავი.] უკეთეს ქალი ჩაბარებულ მიწას დაუმუშავებლად არ ტოვებს, თავს ართმევს და ბეჭარესა¹¹ და გამოსაღებს იხდის, მისგან [მიწის] ჩამორთმევა კანონს ეწინააღმდეგება.

11 თავი.] განმეორებით ყუშურის ის რაჟიაჟეთი იხდის, რომელიც თავისი სიფაჰის თიმარში დასამუშავებლად ვარგის ჩიფთლიქს დატოვებს და სხვა ადგილზე დაამუშავებს. მისგან კანონის მიხედვით ორი ყუშური უნდა აიღონ. მაგრამ, თუ სიფაჰის თიმარში დასამუშავებლად ვარგისი მიწა არ არის, ან უკეთეს [რაჟიაჟეთი] სიფაჰის მამულში დასამუშავებლად ვარგისს მიწას მთლიანად დათესავს, ამის შემდეგ წავა და სხვის მიწაზედაც დათესავს, ბეჭარეს [ამ] მიწის პატრონს მისცემს.

⁹ შარიათი < არაბ. شريعة — მუსლიმთა რელიგიური წესები და კანონები, რომლითაც ხელმძღვანელობს უმაღლესი რელიგიური სასამართლო.

¹⁰ ხუმსი < არაბ. خمس — მეხუთედი.
¹¹ ბეჭარე < სპ. بهر 'წილი', 'მოგება', 'შემოსავალი'. ბეჭარე წარმოადგენდა მალუჯათისა და ხარაჯის სინონიმურ შესატყვისს. ეს იყო გადასახადი ნატურით. ვრცლად ბეჭარე || ბაჭარას შესახებ იხ. ი. პეტრუშვილის, დასახლებული შრომა, გვ. 266—67.

[12 თავი.] თუ რეცნაჲს ხალხი, რომელსაც მიწა უჭირავს დაიფანტება, კანონიერი რომ სიფჷჷმ მოიყვანოს და ადგილზე დააბრუნოს. მაგრამ, უკეთუ ათმა წელმა განვლო მას შემდეგ რაც გაიქცნენ და ერთ ადგილზე ცხოვრობენ—[მათი] მოყვანა და ადგილზე დაბრუნება აკრძალულია. რაყიძეთის შვილი რაყიძეთი არის, რადგანაც სხვაზე არ არის მიწერილი. სხვაზე მიწერის შემდეგ კი ისე იქნება, როგორც რეგისტრირდება.

[13 თავი.] არ შეიძლება გარე რაყიძეთს³² ჩამოერთვას მიწა, რომელსაც ის თავის საფუძველზე თლობს და მიეცეს შინაურ რაყიძეთს. დაუშვებელია რომ შინაურ და გარე [რაყიძეთებს] შორის უპირატესობა მიეცეს შინაურ რაყიძეთს.

[14 თავი.] დავთარში რეგისტრირებული მარტოხელა მუსლიმისაგან არაფერი აიღება. თუ მარტოხელა დაცოლშვილდება გადაიხდის ჯაბას გამოსაღებს. უკეთუ ჯაბა ექინლი გახდება. გადაიხდის ექინლის გამოსაღებს და არ გადაიხდის ჯაბას გამოსაღებს. ისინი, რომელნიც რეგისტრირებული არ არიან ჩიფთის მფლობელად და ექნებათ ჩიფთლიგი. გადაიხდიან ჩიფთის გამოსაღებს. გამოსაღების რაოდენობა ჩიფთლიქის ოდენობაზეა დამოკიდებული. უკეთუ ვინმეს ჩიფთლიქზე მეტი მიწა უჭირავს, გადაიხდის ზედმეტი მიწის გამოსაღებს[აც].

[15 თავი.] გარე რაყიძეთს, რომელსაც სიფჷჷმინდან ჩიფთლიქი აქვს აღებული, გადახდება მთელი ჩიფთლიქის გამოსაღები: ვისაც ნახევარი ჩიფთლიქი აქვს

³² გარე რაყიძეთი - რაყიძეთი, რომელიც მოცემული ადგილის დავთარში არის რეგისტრირებული.

نصفدن زياده و اقل اولان يرلردن اكلو
 بناك رسمن الورلر و بو ذكر اولنان داخل
 رعيتدهدر و خارج رعيتده دونم حَقن ويرر
 اكر اعلا ير اولرپ هر يل اكلورسه ايكي
 دونمه بر افچه و اكر ارزل اولورسه اوچ
 دونمه بر افچه النقم قنون قديمدر زيرا
 خاص يرلردن سگسن دونمه و متوسط
 اولان يردن يوز دونمه و ادتي يردن يوز
 اوتوز دونمه بر چتاك اعتبار اولنور دونم
 دخي خطوات متعارفه ايله طولاً و عرضاً
 قرق خطوه يردر

აღებულ მისგან სახეგერო გამო-
 საღები აიღება: ნახევარზე მეტი ან
 ნაკლები მიწის [მულობელისაგან] კი
 აიღება ექინლი ბენნაქის გამო-
 საღები. ეს ხსენებულ შინაურ რაჲიდე-
 თსაც ეხება. გარე რაჲიდეეთი იხდის
 დონუმის გამოსაღებს. ძველი კა-
 ნონია, რომ ერთი ახა აიღონ: ორ
 დონუმზე, თუ მიწა კარგია და ყოველ
 წელიწადს ითესება, 3 დონუმზე, თუ
 მიწა ცუდია. ერთ ჩიფთლიქს შეადგენს
 საუკეთესო მიწების 80 დონუმი, სა-
 შუალო მიწების 100 დონუმი და ცუ-
 დი მიწების 130 დონუმი. დონუმი კი
 სიგრძე სიგანით 40 ჩვეულებრივი ნა-
 ბიჯია.

16 თავი. | ჩიფთის გამოსაღები კი მარტის
 თვეში უნდა აიღონ.

17 თავი. | რაია خارج قراده اكدوكى محصولندن
 سپاهى خرمن حَقى طلب ايدر اوزرينه
 حاصل قيد اولنمادوغى سبیدن رفع
 اولندی نسهلرين الميهلر

17 თავი. | სიტჲჲ სოფლის გარეთ დაიესი-
 ლი მოსავლიდან რეჲჲჲჲ თხოვს კა-
 ლოს გამოსაღებს. რადგანაც მოსავა-
 ლი მასზე არ არის მიწერილი [ეს]
 აკრძალულ იქნა და ვერაფერს მიიღე-
 ბენ.

18 თავი. | و رعايانك ذراعته قابل يرلردن بلا
 عذر اوچ سنه متوالياً بوز قاله تيماره
 ضرر اولدوغى تقديرجه دفع ضرر ايچون
 صاحبك النذن النوب غيرى كمنهيه طبويه
 ويرمك جايزدر اما طاع ويا بر يرامز يرلر
 اولوب وياخود صوبصميوب هر سنه زراعته
 قابل اولمه بوز قاله النوب غيره ويرمك
 ممنوعدر و رعيتك جفتى و طوارى مصلحتى
 ايچون و خرمن يرى ايچون بر قاچ
 دونم ير بوز قيوب مرعى ايدنمك ممنوع
 دكلدر

18 თავი. | უკეთუ რეჲჲჲჲ დასამუშავებლად
 ვარგის მიწას სამი წელი ზღდიზედ
 დატოვებს დაუმუშავებლად, თმზარზე
 ზარალის თავიდან ასაცილებლად და-
 შვეებულაია, რომ მას მიწა ჩამოერთვას
 და თაფუს საფუძველზე გადაეცეს
 სხვას. მაგრამ აკრძალულია ჩამორთ-
 მევა და სხვაზე გადაცემა ისეთი მი-
 წისა, რომელიც მთიანია ან უვარგისი
 ადგილია, ანდა უწყლოა და ყოველ-
 წელიწადს დასამუშავებლად უვარგისი
 და [ამიტომ] რჩება დაუმუშავებლად.
 უკეთუ რაჲიდეეთს ჩიფთის, საქონლი-
 სა და კალოსათვის განკუთვნილი მი-
 წებიდან აუთვისებელი დარჩება რამ-
 დენიმე დონუმი—აკრძალული არ არის
 [დარჩენილის] საძოვრებად გამოყე-
 ნება.

« قنون و قديم »

19] თავი.] ძველთაგანვე აკრძალულია ქალაქელებისა და სოფელელების საქონლისათვის განკუთვნილი საძოვრების დახენა და დამუშავება.
 قرائك طوارلری اوروسى ایچون تعیین اولنان مرعیرینک اکلمهسى و قورونلمهسى ممنوعدر

20] თავი.] კანონისა და შარიათის შესაბამისად ბალიდან და ვენახიდან ბეჭრე უნდა აიღონ. მაგრამ სიფჰან ბალიდან და ვენახიდან ბეჭრეს თავის დროზე არ იღებს და აღებისას რეცნავს ავიწროვებს. იმისათვის რომ რეცნავს შევიწროვება აღკვეთილ იქნას, მკოდნე პირების მართებული შეუთავსებით ბაღებზე და ვენახებზე [მიღებული] წინა გადაწყვეტილება გარდაკვეთით ჩაიწერა.
 و شرعه مطابقر اما رعایانک باغ و باغچهلرینک بهردلرین المقده سباهی تضیق ایدوب موسمنده النمامفن رعایانک دفع مضایقهلری ایچون مقدارنه اهل وقوف تخمین صحیح ایه باغ و باغچهلری بر قرار سابق مقطوع قید اولندی

21] თავი.] დაკანონებულია, რომ რაცხიდე-თებზე ციხის მცველებისა და სიფჰანს ცუშურები ახლო ბაზარზე გაიტანონ; გარედან მოსულმა კი მიწა დაამუშავოს.
 رعیتلر حصار ارثلریلینک و سپاهینک عشرلرین اقرب بازاره ایلتمک و خارجدن کلوب زراعت اتمک قانوندر

22] თავი.] რეცნავს მოსავალზე ცუშურის აღება ლეწვის დროს ხდება. სწავრებმა მაშინვე, დაუყოვნებლივ უნდა არწყყან დამთავრებული ქალო: არ უნდა გადადონ; რეცნავ არ უნდა შეაფროვონ და ცალა არ დაატანონ. თუ [რეცნავ] მოსავლის აღებას ვერ იწყებს მოუტლელობის გამო, ან გულგრილობას იჩენს და სამი დღით გადადებს -- ხარალის თავიდან ასაცილებლად, იმ
 و خرمن وقتنده رعایانک غلاتی تعشیر اولندقدن صکره سالار اولنلر توقف کوسترمک فی الحال حاضر اولان خرمنی تعشیر ایدوب تأخیر اتمیوب رعایای تضیق و تمجیز اتمیهلر و اگر کثرت خدمندن ایرشمیوب یا تعرض و اهمال ایدوب اوج

ს. მ.

21] გა რ და კ ვ ე თ ი თ = არაბ. مقطوع. „Muxata pravilьno – muxatta – Отрезанный, определенный; окончательно утвержденная в определенном размере сумма, которую обяыывались систематически вносить в государственную казну, чтобы приобрести должность или право распоряжаться доходным учреждением“ იბ. А. Д. Папаян, Персидские документы матенадарана, I Указы, წიგნი II, ერევანი, 1959, გვ. 448.

22] აქ ტექსტი ნაკლული ჩანს. შდრ. გურჯისტანია ვილნაჲეთის კანონთა წიგნის № 4 (იბ. დავთარი წიგნი I და II გვ. 2.2) და არზრუმის ვილნაჲეთის კანონთა წიგნის ბარკანისეული გამოცემის № 21 მუხლებს: „ხოლო გარედან მოსულმა მიწის დამმუშავებელმა [მიიტანოს] მის [საფჰანს] სოფელში არსებულ ბეღელში“.

كون تأخير اولمغله ضرر مرتب اولورسه
دفع ضرر ايچون اول قريه نك امامي
و كتحذالري معرفتيله اولچوب بهرسن
الوب صاحبي كلجك تسليم ايله

სოფლის იმპნისა³⁷ და ქეთხუდის³⁸ მეშვეობით აირწყეება კალო და გამოიყოფა ბეჭარე. შემდეგ, როდესაც პატრონი მოვა ჩააბარებენ.

و بر خاصه حفتلكه باغ دكلسه ربع
حاصلى صاحب تيمار كدر

[23 თავი.] თუ სახასო³⁹ ჩიფთლიქზე გამენდება ვენახი, მოსავლის მეოთხედი თიშარის პატრონისაა.

رسم آسياب دفترده قيد اولندوغى
اوزره الوب زياده النيمه

[24 თავი.] წისქვილის გამოსაღები დაუთარში ჩაწერილის თანახმად აიღება. მეტი არ უნდა აიღონ.

[25] فصل قشلاق بر كمنه بر سپاهينك
تيمارنده قيشلاسه و اولو اولسه رسم قشلاق
التي اچه انه مجرد اولوب دوتونى اولسه
رسم دخان اوج اچه انه و قشلايان
كمنه دخى قشلا دوغى يرده زراعت
ايدرسه رسم زمين ويروب رسم قشلاق
ويرميه و قشلاقجى اولان كمنه اوج
سنه يه دك رسم قشلاق ويره زياده اوتوررسه
رسم بناك ويره لر

თავი. გაზამთრების გამოსაღები. უკეთუ ვინმე ცოლშვილიანი სიფუჰნის თიშარზე გაიზამთრებს, მას გადახდება გაზამთრების, გამოსაღები ახჩა. ხოლო თუ ის მარტოხელაა, მაგრამ კერა აქვს, გადახდება საკვამლე გამოსაღები—3 ახჩა. უკეთუ მოზამთრე დაამუშავებს იმ მიწას, რომელზედაც გაიზამთრა— გადახდება მიწის გამოსაღები და არ გადახდება გაზამთრების გამოსაღები. მოზამთრე 3 წლამდე იხდის გაზამთრების გამოსაღებს, თუ უფრო მეტ ხანს დაჰყოფს გადაიხდის ბენნაქის გამოსაღებს.

[26] فصل رسم عادت اغنام يرلوده رسم
اغنام ايكى قيونه بر اچه در و قيون قوزى
ايه صايلىق قانوندر و خيمانه و يوزده جينك
قيونى قريلوب هيچ قالمسه ياخود رسم
غنم و جيه مقدارنجه اولسه انك كيبيلردن

[თავი. ცხვარზე გამოსაღების წესი. ადგილობრივი გამოსაღები ცხვარზე—ორ ცხვარზე ერთი ახჩა არის. დაწესებულია რომ ბატკანი ცხვართან ერთად ჩაითვალოს. იმ შემთხვევაში, თუ მეცხვარისა და ჯუზღე-

³⁶ წერტილი ნელნაწერშია

³⁷ იმპნის < არაბ. امام -- მუსლიმთა სასულიერო წინამძღოლი, ხელმძღვანელი.

³⁸ ქეთხუდა < სპ. كتحذا 'მამასახლისი'.

³⁹ ხასასი < არაბ. خاص 'საუკეთესო', 'საკუთარი'. აქედან სახასო მამული სამე-

ფო დინასტიის წევრების, უფლისწულების, ვეზირების, ბეგლარბეგებისა და სხვა უფოდალთა პირად სარგებლობაში მყოფი მამული. ბალი. ვენახი, ბოსტანი და მისთანა სახასო მიწა არ ეძლეოდა გლეხს ნადელში.

جبه رسمى النور و رسم اغنام دخي
ابريل اينك اولنده النطق مقرر اولمشدر

ჯისი¹⁰ ცხვარი გაწყდება და არაფერი
დარჩება, ან ცხვრის გამოსაღები
ჯაბას გამოსაღების ოდენი გახდე-
ბა—აილება ჯაბას გამოსაღები. და-
კანონებულა, რომ ცხვრის გამოსა-
ღები აპრილის თვის დასაწყისში იქნას
აღებული.

[27] فصل عشر عيل اعلا فوآندن ايكي
اقچه ادنامندن براقچه انه

თავი. გამოსაღები ფუტკარზე
კარგ სკაზე ორი ახჩა უნდა აიღონ და
სულ სკაზე ერთი ახჩა.

[28] و بر تيمارده كه قوان و قيون و باغ
و باغچه و اسياب اولميوب صكرءدن
حادث اولسه عشر و رسمى صاحب
تيمارينه متعآقدر

თავი. | უკეთუ თმწარში არ არის ფუტ-
კარი, ცხვარი, ვენახი, ბალი, წისქვი-
ლი და შემდეგ გაჩნდება, მათი წუშუ-
რი და გამოსაღები თმწარის პატ-
რონს ეკუთვნის.

[29] فصل رسوم عروسانه خواص همايوندن
و مير لوا خاصلرندن و زعامترندن
سائر سريست اولان تيمارلردن باكره قردن
التمش و ثيبه عورتدن اوتوز اقچهدر
مذكورونك صاحبلى الوب و ساير ارباب
تيمارك نصف عروسانهسن اغالىرى الوب و
نصف اخرى مير ميرانه قيد اولنان يرلر
ضابطلى و زعامته قيد اولنان زعمالر
الورلر و باكره قزك عروسانهسن هر نه

თავი. საქორწინო გამოსაღები
სულტნისა და მწრლივს¹¹ სახასო მი-
წებზე, ზეცამეტებისა და სხვა თავისუ-
ფალ თმწარებზე¹² მცხოვრებ ქალწულ-
თაგან აილება 60 60 ახჩა და ქვრივ-
თაგან¹³ აილება 30—30 ახჩა. ხსენე-
ბული საქორწინო გამოსაღების ნახე-
ვარს ალაები აილებენ, მეორე ნახე-
ვარს კი მწრლივსზე მიწერილი ადგი-
ლებიდან სამხედრო მეთაურნი იღებენ
და ზეცამეტებზე მიწერილთაგან ზაცი-
მები.

ქალწულის საქორწინო გამოსა-
ღებს, რა ადგილიდანაც არ უნდა გათ-
ხოვდეს ის, მამამისი უხდის მას ვისი
რაციიდანაც არის იგი. ქვრივი სა-

¹⁰ ა უ ხ დ ე ჯ ო — მომთაბარე ტომის ეთნიკური სახელია. შდრ. ჩვენი ტექსტის № 29 თავთან— „გურუქისა და ა უ ხ დ ე ჯ ო ს ტომებს არა აქვთ განსახლებრული ადგილსამყოფელი“

¹¹ მწ რ ლ ი ვ ს < არაბ. — ბელადი. 'მმართველი', 'ბატონი'. მწრლივს—ლივის მმართველი, სანჯაყ-ბეგი.

¹² თავისუფალი თმწარის—სულტნის, ვეზირების, ბეგების, სანჯაყ-ბეგებისა და სხვა მაღალი წოდების წარმომადგენელთა მიწათმფლობელობა. თავისუფალი თმწარის მთელი შემოსავალი და გადასახადები მხოლოდ მისი მფლობელის განკარგულებაში იყო და ხაზინაში ასეთი თმწარიდან გადასახადი არ შედიოდა. იხ. ს. ჯ ი ქ ი ა, XVIII საუკუნის თურქული დოკუმენტი ალთუნ-ყალაზე; სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნი-ვერსიტეტის შრომები, № 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, II, თბილისი. 1960. გვ. 179.

¹³ აქ უფრო სწორი იქნებოდა „განათხოვარი ქალი“ ან „ქალწულობა დაკარგული ქალი“. რადგანაც დედანში წერია არაბული სიტყვა ¹⁴ شيب شدر. გურჯისტანის ვილმეთი: დიდი დავთარი. წიგნი II, გვ. 3.

يردن کوچه اتاسی کمک رعیه سی ایسه
 اکا و بره لر و ثیبه هر قتیسنک طبراغنده
 واقع اولورسه رسم عروسیه سن طبراق
 اغاسنه ویرر لر یورک و یوزده جی طائفه سنک
 مکان معینه لر ی اولمادوغی سبیدن اتاسنه
 تابع اولمقده باکره و ثیبه برابردر زعما
 و ارباب قزلبینک عروسانه لر ی سنجاغه
 قید اولنان سنجاغه و خواص همایونه قید
 اولنان خاصه ویرر لر

30 | فصل عبد ابق ولواء مزبورده عبد
 ابق و کنیزک و اجناس دواب هر کم
 طوتارسه کتوروب خواص همایون امینلرینه
 قنون اوزرده مزدکانه سن الوب تسلیم ایلمه لر
 و صاحبی ظاهر اولمبوب مدت عرفیه سی
 تمام اولدقدن صکره ولایت قاضی معرفتله
 بیع ومن یزید ایدوب باسن میری ایچون
 ضبط ایلمه لر و مدت عرفیه دخی قولده و
 جاریه ده اوج آیده صاقلمقدر و جاریه
 جنسی برآی صاقلمقدر وسایر اسباب و
 قماش و کلیم و قالی و بونک امثالی ننه لر
 بولسه امنایه تسلیم ایلمه لر و صقله میه لر
 اگر صاقلر لر ایسه مجرم اولالر

ქორწინო გამოსაღებს იმ თნმპრის მფლობელს უხდის, რომლის მიწაზე-
 დაც ის ცხოვრობს. რადგანაც აქუ რუ-
 ქისა და აქუ ზდეჯის ტომებს არა
 აქეთ განსაზღვრული ადგილ-სამყოფე-
 ლი, მამასთან დამოკიდებულების თვალ-
 საზრისით ქალწული და ქვრივი თანა-
 ბარნი არიან.

სანჯჯუზე მიწერილ ზაყიმთა და
 თნმპრის მფლობელთა ქალების სა-
 ქორწინო გამოსაღებს იღებს სანჯჯ-
 ყის სალარო და სულტნის სახასოზე
 მიწერილი ქალებისაგან საქორწინო
 გამოსაღები ეძლევა სახასო [სალა-
 როს].

თავი. გაქცეული მონა. თუ ზემოხ-
 სენებულ ლივში დაიპყრონ გაქცეულ
 მონას ან მხევალს ან საქონელს, ვინც
 დაიპყრს მან უნდა წაიყვანოს [იგი]
 და ჩააბაროს სულტნის სახასოების
 ემნებს¹⁴. [რისთვისაც მან] უნდა მი-
 ილოს სამახარობლო ჯილდო.
 განსაზღვრული დროის გავლის შემ-
 დგ, თუ პატრონი არ გამოჩნდება,
 ვილანეთის ყვდნს¹⁵ მეშვეობით [მათ]
 საჯარო ვაჭრობით ყიდიან. და ღირე-
 ბულებას მწრწსთვის¹⁶ დებენ. კანონიერ
 ვადად როგორც მონის, ისე მხევლის
 შენახვისათვის 3 თვეა. საქონლის შე-
 ნახვისათვის კი 1 თვე. უკეთუ იპოვ-
 ნიან ტანისამოსს, ქსოვილს, ხალიჩას
 და მათ მსგავს რაიმეს — არ უნდა და-
 იტოვონ თავისთვის. ვალდებულინი
 არიან ჩააბარონ ემნებს. უკეთუ და-
 იტოვებენ დამნაშავენი იქნებიან.

¹⁴ ე მ ნ ნ ი < არაბ. — დამცველი, ზედამხედველი. გამგებელი.

¹⁵ ყ ვ დ ნ < არაბ. قاضی — სასულიერო მოსამართლე.

¹⁶ მ მ რ ი < არაბ. — სამელმწიფო, სახელმწიფო ქონება, სახელმწიფო ხაზინა (ოსმალეთის იმპერიაში). იხ. ვლ. ფუთუჩიძე. ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუ-
 თები, თბილისი, 1955, გვ. 470.

[31] فصل جرایم حیوانات دخی رعایانک
 اتی و صغری و بالجمله چاربا جنسی
 بربرینک مزروعاته زیانلق اتسه صاحبی
 ضررین تضمین ایتدکدن صکره طوار باشنه
 صاحبنه بش دکنک اورینوب هر طواردن
 بشر اقیجه جریمه انه و سپاهی ایله رعایا
 مایننده خانه دن خانیه بشر اقیجه مقطوع
 وضع ایدوب دشتبانی دیو نسه لرین المیلر
 თავი. საქონლის [მიერ მიყენებულ
 ზარალისათვის] სასჯელი კიდევ
 [ესაა]. თუ ერთი რეცნავს ცხენი, ხა-
 რი ან საერთოდ, ოთხფეხა [საქონე-
 ლი] დაზარალებს მეორის ნათესს,
 მაშინ ზარალის ანაზღაურების შებედვე,
 [საქონლის] პატრონს თითო სულ სა-
 ქონელზე 5-ჯერ დაჰკრავენ ჯოხს და
 ჯარიმის სახით თითო სულ საქონელზე
 5—5 ახჩას იღებენ. სიფშანსა და
 რეცნავს შორის დე შთიბანნი⁴⁷ გა-
 მოსაღების სახით ხუთ-ხუთი ახჩა გარ-
 დაკვეთით არ უნდა იქნეს აღებული.

[32] فصل اقمشه مختلفه و امته متنوعه نك
 صاتله یوز اقیجه ده ایکی اقیجه و عبور
 اتسه آت یوکندن ایکیشر اقیجه دوه
 یوکندن درت اقیجه انمق امر اولندی
 امردن زیاده نسه النمیه ودحی بالدن
 و یاغدن و یاش و قورو میوه دن یاخود
 باصدرمه دن و برنجدن هر یوکندن ایکیشر
 اقیجه و دخی قیاندۀ وزن اولورسه آت
 تاینده بر اقیجه و دوه تایندن ایکیشر
 اقیجه انه و بالجمله قبان طوارندن بو
 اسلوب اوزره انه زیاده نسه النمیه و
 اسیر صاتله درت اقیجه الندن و درت
 صتاندن و قاتردن و جاموسدن وقاره صگردن
 دخی ایکی اقیجه الاندن ایکی صتاندن
 انه و حمار صتاندن و الاندن برر اقیجه
 انه و قصاب خانه ده جاموسدن درت اقیجه
 و قاره صگردن ایکی اقیجه و ایکی قیونه
 بر اقیجه انه
 თავი. სხვადასხვა მატერიისა
 და სხვადასხვა საქონლის გაყიდვისას
 ას ახჩაზე 2 ახჩა უნდა აიღონ. თუ
 საქონელი გადასაზილია, კანონის თა-
 ნახმად ცხენის საპალნეზე 2—2 ახჩა
 და აქლემის საპალნეზე 4 ახჩა უნდა
 აიღონ. ნაბრძანებზე უფრო მეტი არ
 უნდა აიღონ. თითო საპალნე თაფლი-
 დან, ზეთიდან ნეღლი და ხმელი ხი-
 ლიდან, ან ბასტურმადან და ბრინჯი-
 დან 2—2 ახჩა უნდა აიღონ. ხოლო,
 უკეთუ ყაფანზე იქნება ასაწონი-კვიცზე
 ერთი ახჩა და კოზაკზე ორი ახჩა უნდა
 აიღონ. საერთოდ ასაწონ ნივთებზე
 ამრიგად აიღება, მეტი არ უნდა აიღონ.
 თუ ტყვე გაიყიდება ოთხ ახჩას მყიდვე-
 ლი გაიღებს და ოთხ ახჩას გამყიდველი.
 ჯორის, გამეჩის და ხარის გაყიდვისას
 ორ ახჩას მყიდველი იხდის და ორ
 ახჩას გამყიდველი. სახედრის როგორც
 მყიდელისაგან, ასევე გამყიდელისაგან
 თითო ახჩა აიღება. საყასბოში გაყი-
 დულ კამეჩზე ოთხი ახჩა, ხარზე ორი
 ახჩა და ორ ცხვარზე ერთი ახჩა უნდა
 აიღონ.

[33] فصل قاضی اولنلر تحت قضاالرنده واقع
 اولان کفره نك اینی باطله لری اوزره
 نکاحلرینه ورسم قسملرینه صغیر و صغیره دن
 თავი. ყვდნების საგამგებლო რა-
 იონებში მცხოვრებმა ქაფირებმა თა-
 ვიანთი სარწმუნოებრივი (ბათილი)
 წესების თანახმად და წმინდა კანონის

⁴⁷ დე შთიბანნი — ს.ა. دشتبان ... ნათესების მცველი, მეველე.

خلاف امر شريف قسمت ديو سنه لرین
 الميهر و لواء مزبورده بعضی مرخصه
 واردر که قره باشلر ديمکله معروفلردر
 هر برينک تحت يدنده بر وانکی اولوب
 اول وانکک سبيله اوزرلرينه⁴⁸ مرخصه
 اقيجہسی ديو حالی حالنجہ بروجہ مقطوع
 برر مقدار اقيجہ قيد اولنوب تعين اولندوغی
 اوزره ادا ابلدکدن صکرہ مقابلہده
 اسپنجہ لرین ويرميوب و آيين باطلہ لری
 اوزره ماینلرنده واقع اولان رسوم نکاحلرينه
 و بيت⁴⁹ المالرينه اللرنده اولان احکام
 شريفہ لرینک موجب منيفلہ متصرف اولوب
 کمسنہ مانع اولميه و مزکورون مرخصه
 و وانکلرينه اکوب بچدوکلری زمينلرينک
 بهرہ لرین ويرلر و وانکلرينه متعلق اسباب
 و باغ و باغچہ لرندن رسم و بهرہ سن
 ويرلر

[34] فصل باج و بازار غلہ بنگدای و ارپا
 شهرہ کلوب صائلہ هر برندن بچق کله
 انه هر مددن و ساير حیوانات دخی بويلہ در

საწინააღმდეგოდ [დადგენილი] ქორ-
 წინებისა და ყისმათის გამოსაღები
 მცირეწლოვანი ვაჟისა და ქალისაგან,
 აქაო და ყისმათისააო, არ უნდა აი-
 ლონ. ხსენებულ ლივანში ზოგი მუ-
 რახხასის ყარაბაშის სახელით არის
 ცნობილი. თვითვეულ მათგანს თავის
 განგებლობაში აქვს ვანქი. ამ ვანქის
 გამო, მდგომარეობისდა მიხედვით,
 მათზე გარდაკვეთით არის გაწე-
 რილი მურახხასისის ფული თითო
 ახჩა. დადგენილის მიხედვით [გამოსა-
 ლების] გადახდის შემდეგ ის ფენჯი
 აღარ უნდა გადაიხადონ. ისინი ხელთ
 არსებული წმინდა ბრძანებების თანახ-
 მად თავიანთი სარწმუნოებრივი (ბა-
 თილი) წესებით მათში არსებულ ქორ-
 წინების გამოსაღებს და ბეით-ულ-
 მალის⁵⁰ [გამოსაღებს] ფლობენ და
 ვერავენ აუკრძალავს. ხსენებული
 მურახხასები და მონასტრები დახნულ-
 დათესილი მიწებზე იხდიან ბეჭ-
 რეს; მონასტრების კუთვნილი წისქვი-
 ლებზე, ვენახებზე და ბაღებზე იხდიან
 ბეჭრესა და გამოსაღებს.

თავი. საბაზრო ბაეი მარცვლე-
 ულზე. უკეთუ ხორბალი და ქერი
 ქალაქში შემოვა და გაიყიდება, თი-
 თოვეულისაგან თითოვეულ მოღზე⁵¹ უნ-
 და აიღონ ნახევარი ქილა და სხვა

⁴⁸ ხელნაწერში შეცდომით *مرخصه* წერია. ო. ბარკანის გამოცემაშიც არასწორადაა

— *مرخصه* 1323. *ع. سامی. قاموس ترکی. შდრ. marhusiye*-დ. ტრანსკრიფციონებული *marhusiye*-დ. შდრ. *سامی. قاموس ترکی. შდრ. 'სომეხთა ებისკოპოსის (არმენი-ბეისი)'* ვრცლად. მურახხასისი და შესახებ იხ. ს. ჯი-
 ქია, XVIII საუკუნის თურქული დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ, სტალინის სახელობის
 თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, № 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, II,
 თბილისი, 1960, გვ. 182—184.

⁴⁹ ხელნაწერშია *الآلرنده*, *المالرينه*.

⁵⁰ ბეით-ულ-მალი < არაბ. *بيت المال* | ქონება; *بيت المال* 'სიმდიდრის სახ-
 ლი', ხახინა'. თურქეთში „ბეით-ულ-მალი“ ეწოდებოდა უმემკვიდრეოდ გარდაცვლილთა და
 საერთოდ უპატრონოდ დარჩენილი ქონების შემნახველ ორგანიზაციას. შდრ. ქართული
 „ბათიალმანი“. ვრცლად „ბეით-ულ-მალის“ შესახებ იხ. ს. ჯიქია, XVIII საუკუნის თურქული
 დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ, გვ. 178.

⁵¹ მოდი < არაბ. *مد* მარცვლეულის სარწყავი. შდრ. „მომდი-სარწყავი არს 22
 ქუსტიანი. ცხრა ათას დრაჰმანსა მრაცხელნი ერთს მოდსა უწოდენ“ ს.-ს. ორბელიანი
 ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 1928, გვ. 219.

و بازاره اون گنوب صاتسه هر يوك
 التي كيله اولدغي تقديرجه ستاندين ايكي
 اچجه انه و مدك حدى دخى استنبولك
 يكرمى كيلهسى بر مددر

მარცვლეულზედაც ამგვარადვე. თუ
 ბაზარში ფქვილი შემოვა და გაიყიდე-
 ბა, [თან] თითოეულ საპალნეში თუ
 ექვს-ექვსი ქილა იქნება, გამყიდველი-
 საგან ორი ახჩა უნდა აიღონ. მოდ-
 ის ზომა კი 20 სტამბოლური ქილაა.

35] و شهره محاسب اولنلر شهردن خارج
 قرايه چقوب احتسابيه ديوب كمنه دن بر
 سنه الميهلر

თავი. ქალაქის მუჭთასიბებში²² ქა-
 ლაქგარეთ სოფლებში თუ გავლენ
 იქთისაბის გამოსაღებს არავისგან
 არ მიიღებენ.

36] فصل احتساب ولايت ارضروم شهرده
 محاسب اولانلر اولى كلمشه مخالف ميودن
 و چاشنى ديو طتمقدن غيرى برمقدار ميوه
 الورلر ايمش بدعت اولمغين رفع اولنوب
 و برآز وغيرى دگانلرى نوبت طوب
 كندو متاعن زياده يه فروخت ايتدورب و
 حبالره اون و بقاللره اجى ويرامز بال
 و حبوبات طرح ايدوب تعدى ايتدكلرى
 سببدن بدعتلرى دفع اولنوب قانون قديمه
 رعايت اولنوب تجاوز ايتدكارنده حكام
 منع و دفع ايليه

თავი. ა რ ზ რ უ მ ი ს ვ ა ლ ა ე თ ი ს
 ბ ა ზ რ ი ს ი ჰ თ ი ს ა ბ ი . ქ ა ლ ა ქ ი ს მ უ -
 ჭ თ ა ს ი ბ ე ბ ი ხ ი ლ ი დ ა ნ და ს ა ქ ა შ ნ ი კ ი ა
 რ ა მ ე ე ბ ი დ ა ნ , წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ტ რ ა დ ი ტ ი -
 ნ ის ა , უ ფ რ ო მ ე ტ ი რ ა ო ლ დ ე ნ ო ბ ის ხ ი ლ ს
 ი ლ ე ბ დ ნ ე ნ თ უ რ შ ე , ვ ი დ რ ე გ ე მ ო ს გა -
 ს ა ს ი ნ ჯ ა დ ა ა ს ა ქ ი რ ო . რ ა დ გ ა ნ ა ც ეს
 ბ ი დ ა ც ა თ ა ი ა ²³ , ა კ რ ძ ა ლ უ ლ ი ი ქ ნ ა . თ ა რ თ -
 ლ ე უ ლ ის ა და ს ხ ვ ა თ ა დ უ ქ ნ ე ბ ი მ ო რ ი -
 გ ე ო ბ ი თ ე კ ი რ ა თ და თ ა ვ ი ა ნ თ ს ა ქ ო -
 ნ ე ლ ს ზ ე დ მ ე ტ ფ ა ს ე ბ შ ი ა ყ ი ლ დ ე ნ ე ბ დ ნ ე ნ .
 ხ ა ბ ა ზ ე ბ ს და ბ ა ყ ლ ე ბ ს მ წ ო რ ე და გ ა მ ო -
 უ ს ა დ ე გ ფ ქ ე ე ლ ს , თ ა ფ ლ ს და მ ა რ ც ვ ლ ე -
 უ ლ ს უ ნ ა წ ი ლ ე ბ დ ნ ე ნ . [ა მ გ ვ ა რ ი] ბ ი დ ა -
 ც ა თ ე ბ ი . რ ა დ გ ა ნ ა ც ა რ ა კ ა ნ ო ნ ი ე რ ი
 მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ა , ა კ რ ძ ა ლ უ ლ ი ი ქ ნ ა . ძ ე ვ ლ ი
 კ ა ნ ო ნ ი ი ც ა ე ს და ი მ შ ე მ თ ხ ე ვ ე ა შ ი თ უ
 დ ა რ ლ ე ვ ე უ ლ ი ი ქ ნ ე ბ ა , ²⁴ ხ ე ლ ის უ ფ ლ ე ბ შ ა
 უ ნ და ა კ რ ძ ა ლ ო ნ და უ ქ უ ა გ ლ ო ნ ი გ ი .

²² მუჭთასიბი < არაბ. حساب 'თელა'. 'ანგარიშს'. აქედან პარტიკი-
 პიული ფორმა (محاسب) მუჭთასიბი თვალყურის მიდევნება იმაზე რაც საანგარიშოა, ბაზ-
 რის ზედანხედველობა, ბაზრის უფროსობა. მუჭთასიბი თვალყურს ადევნებდა. რომ ყნბის
 მიერ დადგენილი ფასები (ნიხრი) არ დარღვეულიყო და გამყიდველს მყიდველი არ მოეტ-
 ყუებინა წონასა და ზომაში, ვრცლად იხ. ს. ჯიქია. XVIII საუკუნის თურქული დოკუმენ-
 ტი ოქროს ციხის შესახებ. გვ. 180---182.

²³ ბ ი დ ა ც ა თ ი < არაბ. بدعة 'სიახლე', 'აალი რამ'. 'ახალშემოღებული'. მწვალე-
 ლობა', უსამართლობა. „წყენა“, 'შეურაცყოფა', 'ჯავა'. 'შულღი'. იხ. И. Д. Я г е л о , Персид-
 ско-арабско-русский словарь. ტაშკენტი, 1910, გვ. 223. ბ ი დ ა ც ა თ ა დ . იწოვებოდა ფეო-
 დალთა თვითნებობით ახლადშემონაღები გადასახადი. „Бидат — пововведение“ — так называ-
 вались произвольные наборы и повинности, вводимые местными феодалами на
 основе обычного права—см. А. С. Т в е р и т н о в а , Законоположения о повиннос-
 тях Османской империи. გვ. 96

[37] فصل عسبیه شهردہ واقع اولان اهل თავი. სადარაჯო გამოსადები. معامله دکانترندن هر آیدہ ایکیشر اچہ ქალაქში არსებული სავაჭრო დუქ-
الہ و اهل حرف دکانترندن برر اچہ ნებიდან ყოველ თვეში უნდა აიღონ
الہ زیادہ النمیہ ორ-ორი ახჩა, სახელოსნოებიდან კი
თითო-თითო. მეტი არ უნდა აიღონ.

[38] و طمغان دخی قانون نامہدہ مفید თავი.] რაც შეეხება თამლას¹⁴, უნდა
اولدوغی اوزره دوہدن درت آت یوکندن აიღონ კანუნ-ნამეში ჩაწერილის თა-
ایکیشر و مرکب یوکندن برر اچہ ნახმად აქლემის საპალნეზე ოთხი ახჩა,
النبوب زیادہ نسہ النمیہ وشہرہ میوہ ცხენის საპალნეზე ორ-ორი ახჩა და
کتورنلرک اوزربنہ سوباشیلر طرفندن برر სახედრის საპალნეზე თითო ახჩა. ზედ-
کمسنہ تعیین اولنوب اول کمسنہ دخی მეტი რაიმე არ უნდა აიღონ. ქალაქ-
میوہ کتورنلری قارشوایوب شهردہ میوہ ში ხილის შემომტანთათვის ს¹⁵უბაში¹⁶
انک دهرتیلہ صاتلوب اننوب صکرہ سنی ნიშნავს თითო ვინმეს. დანიშნული
حقلشدردم دیو اچہ لرین الوریمش و بر კაცი შეხედება ხილის შემომტანთ და
کمسنہ مزبور کمسنہ سز میوہ الہ سن ხილს ქალაქში მისი მეშვეობით ყიდიან
بنم معرفتسز الہک دیو رنجیدہ ایدوب და ყიდულობენ. შენდეგ: [შუამავლ-
تعدی ایدرایمش اول مقولہ کمسنہ نصب ბი], აქაო და მე შენ მოგარიგეო,
اولنمیوب هر کشی کتوروب میوہ سن თურმე ფულს იღებდნენ. თუ ვინმე
بازارده صاتہ کمسنہ بایع ایله مشتری ზემოხსენებული შუამავლის გარეშე
مایینتدہ واسطہ اولوب اچہ المیہ و یاش იკიდის ხილს შენ ჩემი დანხარების
میوہ دخی محتسب بقال ایله اتقاق ایدوب გარეშე რატომ იყიდეო—თურმე შეუ-
بطمانن الہی اچہ یہ الوپ اونہ و اون ოაცხოფას აყენებდნენ და უკანონოდ
მოქმედებდნენ. ასეთი პიროვნება არ
უნდა იქნას დანიშნული. ყველას შეუ-
ღლია ხილის მოტანა ბაზარში. განყი-
დველსა და მუშტარს შორის შუამა-
ვალმა პიროვნებამ ფული არ უნდა
აიღოს. ახალ ხილზე მუჰთასიბი უთან-
მდებოდა ბაყალს და [ბაყალი] ბათ-
მანს¹⁶ 6 ახჩად ყიდულობდა თურმე
და 10—12 ახჩად ყიდდა. ერთი ბათ-

¹⁴ თამლას — 1) طمغان، تمغا დალი. ბეჭედი, მედალი. პატენტი, დიპლომი, 2) ვაჭ-
რობაზე დაწესებული სახელმწიფო გადასახადი. ერთლად თამლის შესახებ იხ. რ. კიკნაძე.
თამლა ილხანთა სახელმწიფოში: აღმოსავლური კრებულები, I. თბილისი, 1960, გვ. 93—120.

¹⁵ სუბაში — თავი: „სუბაში“ —
„ჯარის თავი“, „უფროსი“. ოსმალეთის იმპერიის ისტორიის ადრეულ ხანაში სუბაშები იყვნენ
სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქების მმართველები. XV—XVI საუკუნეებში სუბაშება
უწოდებდნენ სასახლერო ვილაიეთების სამხედრო ადმინისტრაციულ მმართველებს, მათ სამ-
მართველო ტერიტორიებს კი სუბაშლიქებს. უფრო გვიან სუბაშები ეწოდა პატარა
ადგილებსა და რაიონების პოლიტიკურ მოხელეებს—პოლიცემისტრებს, რომელთაც ნიშნა-
დნენ სანჯაყბეგის ბრძანებით. იხ. Kanuni i kanunname... Saracov, 1957, გვ. 27.

¹⁶ ბათმანი — წონის ერთეულია 2-დან 8 ოყამდე ე. ი. ორკილონახევრიდან ათ
კილომდე.

ایکيه ساترايمش اول ياش ميوده بطماني
التيشر اقچيه الدقه بر اقچه فایده ايله
يديه صاته زياده صاتميه و هر نرخه
تقدير اولنوب قضات معرفتيله سجل اولنوب
و دخى محتسب معرفتيله نرخ جارى
اولميبوب بلا معرفته قاضى و سجل نرخ
تقدير اولنميه

მანი ახალი ხილი 6 ახიად უნდა იყი-
დოს და გაყიდოს ერთი ახჩის მოგე-
ბით—7 ახჩად, მეტად არ უნდა გაყი-
დოს. ფასი ყველაფერზე უნდა განი-
საზღვროს და ყაღდების მიერ უნდა
შედგეს დავთარი. მუქთასიბის მიერ
შემოღებული ფასი მიმოქცევაში არ
უნდა იყოს. ყაღდისა და დავთრის გა-
რეშე ფასი არ უნდა განისაზღვროს.

[39] و ارزنجان طمغاسنده ارزنجانده ساتلان
سنه دن يوزده ايكي اقچه طمغا النور ايمش
شهر مزبورده ساتلان خريدنن طمغا كيرو
ايكي اقچه النوب زياده النميه و ولايت
مزبورده امتهنك طمغاسى الندوقدن صكره
اوچر اقچه طمغا تاي اقچهسى النور ايمش
بدعت اولمغين دفع اولندى و شهره بطمان
ايله كلان ياغدن طمغا التى كلمش دكل
ايكن حالا طمغا النور ايمش بدعت اولمغين
رفع اولندى و بر طوب شالدين دكلمش
عبادتكه طولمه اوله و شلواردين طمغا
النورايمش بدعت اولمغين اول دخى رفع
اولندى

თავი.] ერზინჯანის⁸⁷ თამლის შე-
სახეებ. ერზინჯანში გაყიდული სა-
ქონლიდან თამლას 100 ახჩაზე ორ
ახჩას იღებდნენ. ხსენებულ ქალაქში
გაყიდულ საყიდლებზე თამლა ისევე
ორი ახჩა აიღება; მეტი არ უნდა
აიღონ. ხსენებულ ვილჯეთში საქო-
ნელზე თამლის აღების შემდეგ სამ-სამ
ახჩას იღებდნენ თურმე სათამლო
ერთეულად. [ეს], რადგანაც ბიდაჯა-
თია აკრძალული იქნა. ქალაქში ბათ-
მნობით შემოსულ ერბოზე თამლა 6
ქილა ყოფილა. როცა არ იყო, თურ-
მე თავისუფალზედაც იღებდნენ თამ-
ლას. [ეს] აკრძალული იქნა, რად-
განაც ბიდაჯათია. ერთი თოფი შა-
ლიდან შეკერილ ლოცვის დროს ჩა-
საცემელ ხიფთანზე და შარვალზე
თურმე თამლას იღებდნენ. ესეც აკრძა-
ლული იქნა, რადგანაც ბიდაჯათია.

[40] فصل رعيت حسين اغا تحريرنده سهوايله
ايكى يردنه يازلسه هر نه يردنه ساكن
اولورسه رسوم و رعيتن متمكن اولدوغى
يرك صاحب تيمارينه ويره بكا دخى
يازلمشدر ديو اخر سپاهى نسنه طلب ايلميه

თავი. უკეთეს რაჯიჯეთი ჰუსე-
ინ ალას აღწერაში შეცდომით ორ
ადგილზე იქნა მიწერილი, გამოსაღებს
იმ თემარის პატრონს მისცემს, რომ-
ლის მიწაზე ცხოვრობს. მეორე სიფა-
ჰი, აქაო და ჩემთანაც ჩაწერილიაო,
ვერაფერს მოთხოვს.

[41] فصل لواء مزبورده مجرى و متداول
اولان بطمان اون ايكى توكيدر هر

თავი. აღნიშნულ ლივან⁸⁸ში მიმო-
ქცევისა და ხმარებაში მყოფი
ფი ბათმანი 12 ნუქს შეიცავს. თი-

⁸⁷ ერზინჯანი—ძველი სომხური ქალაქი ანატოლიაში. იმ დროისათვის არზრუმის
ვილჯეთში იყო ერზინჯანის სავაჭოლო.

توكى ايكيوز درهمدر اول حساب اوزره
 بربطمان ايكى بيك درتيوز درهمدر و
 احتسابيه در دخى اكك صالان نسنه دن
 درهم باشنه بر اقچه جريمه النور و نرخ
 ويردكده معرفت قاضى ايله نرخ ويروب
 خدمت ديو بر نسنه طلب اتميوب بر نسنه
 الميهلر و درهم باشنه بر اقچه النان جريمه
 درهم ايله صالتور قيمتدارجه اولاندندر و
 شول نسنه كه از قيمتو اوله انك كييلردن
 معرفت قاضى ايله صاندوغى متاعنه كوره
 انه انجير اوزم انك كى قورى ميوه
 جنسندن و ساير ميوه جنسندن دخى بقال
 پخيه الورسه اونى اون بر اوزره نرخ
 ويريله واريه بخه النورسه هر مدده بش
 اقچه زياده نرخ ويريله اريه بال و ياغ
 و شيروغن و يئير و دوشاب و ساير بونك
 امثالى نسنلردن باقال الور صائر اولسه انى
 اون بر اوزره نرخ ويريله قوزى ايتنك
 ايكيوز درهمى بر اقچه اوله و قيون اتى
 ايكيوز اللى درهمى بر اقچه اوله و
 كجى اتى اوچيوز درهمى و صفر اتنك
 اوچيوز يتمش درهمى و جاموس اتنك
 درتيوز درهمى نرخ ويريله و ساير اهل
 حرفك دخى واقع اولان نقصانن و بالجمله
 احتسابيه متعلق امورين كوروب شهردن
 غيرى قرادن احتسابيه ديو نسنه النسيه

თოეულ ნუქში კი 200⁵⁸ ღირჰემია⁵⁹. ამ ანგარიშით ერთი ბათნანი შეიცავს 2400 ღირჰემს. იპთისაბის წესსახებ კი შემდეგია: ნაკლები წონით გაძვირდებისაგან თითოეულ ღირჰემზე ჯარიმად ერთი ახჩა უნდა აიღოს. ფასის განსაზღვრის დროს, ფასის დადება ყნდრს მიერ ხდება და თუ [ყნდრ] რაიმეს არ მოითხოვს — საწინასწურისათვის სო — არაფერი არ უნდა მისცენ. ღირჰემობით გასაყიდ ძვირფასიანი საქონლიდან ჯარიმა უნდა აიღოს თითო ახჩა თითოეულ ღირჰემზე. იაფფასიან საქონელზე კი ისე უნდა აიღოს, როგორც ყნდრს მეშვეობით გაყიდულ საქონელზე. თუ ბაყალი ყიდულობს ლედეს, ყურძენს და ხმელი ხილიდან მსგავს რაიმეს, ან სხვა ჯიშის ხილს ნიხრი უნდა დადგინდეს 11 ახჩა. თუ იყიდის ქერს თითოეულ მოღში მისცენ 5 ახჩას. მეტი ფასი არ უნდა მიეცეს. უკეთუ ბაყალი ვაჭრობს ქერით, თავლით ერბოთი, შირულანით⁶⁰, ყველით და სხვა მსგავსი რამეებით ნიხრი უნდა დაწესდეს 11 ახჩა: აგრეთვე 200 ღირჰემი ბატენის ხორცი — 1 ახჩა; ცხვრის ხორცი 250 ღირჰემი — 1 ახჩა; თხის ხორცი — 300 ღირჰემი ცროხის ხორცი — 370 ღირჰემი, კამეჩის ხორცი — 400 ღირჰემი — უნდა ღირდეს [1 ახჩა]. მუჭათასიბმა უნდა მიხედოს სხვა სახელოსნოების ნაკლოვანებებს და საერთოდ საიპთისაზო საქმეებს და ქალაქგარეთ, სოფელში, იპთისაბის გამოსალები არ უნდა აიღოს.

⁵⁸ გურჯისტანის ვილანეთის დიდ დაჯთარზე წამძღვარებულ კანონთა წიგნის № 17 თავში აშკარა შეტდომია: „[ამჟამად] ხმარებული ნუქი შეიცავს 12 ღირჰემს“. იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 5. ნუქი შეიცავს 200 ღირჰემს, როგორც არზრუმის ვილანეთის ჩვენი კანონ-ნაწი მხედვით, ისევე გურჯისტანის ვილანეთის 1572-3 წ. კანონ-ნაწი მხედვითაც. იხ. Ö. L. Barkan, დასახ. ნაშრ., გვ. 199.

⁵⁹ ღირჰემი (< სპ. *درهم* < ბერძნ. *δραχμή*) დრაქმა 1) წონის ერთეული = 16 კირატს, 3, 12 გრამს; 2) ევრცხლის ფული; მრ. ფული. იხ. გ. წერეთელი, დასახელებული ლექსიკონი გვ. 71. შდრ. ს-ს. ორბელიანი. დრაქმა — ესე არს 13 დანგი და მესამედი დახვისა.

⁶⁰ შირულანი — ქუნჯუტის ზეთი.

هدا رساله قانون نامه يا ت ارض دروم بزمان محمد
حسين اغا المرخوم که بخریز غامت بنارهای خرد
هزاران شکر و سپاس ولا کهر که هر بری پیرایه سنیه
نی کنیه صدر دیوان و دفتر همیشه اول داور دیوان
خانه قضا و قدره و ستام نگارخانه خیر و شر مبدع
ابن ملک وجوده و واضح منقح مجایک جود مخر
رسوم کائنات و مصور بود قوم ممکنات خام کش
صدر نامه سپاه طغر نویسنده مشهور مهر و ماه بت
سکه حکمش ز تغییر بزین عرصه ملکش ز تصویر درون
جنت مفرد است از عن لاصفا والعد و بعالت جمله
نفاذ عن الاحاطة بالحد جناب بزرگوارانه تشار اوله که
دست بدایع نگار حکمتی خام قصب پوش عنبرین
خلعتی سبب ضبط ممالک جهان و باعت من و مان
عام و عانیان ایدوب فنا بیان ولایت و اقلیم نسد
محر کلیم کی عضا و فغان و حامیان ملک و ملت بدند
نیز خط کامی نهال بوستان بتدی و صد هزار درون
نخسته ورود اول شاه سر بر حسان وجوده و ماه
منیر آسمان وجود حضرت تریه نسیم محمد که شمع ازل
اورد و ست قلم و تین حرف مانشور و ست صحیفه
وجودی رفوم سما بیه اجمال و تفصیل دفتر عیان
و جریه ماهیت پر جودی رسوم نقوش زیر و بالا یاه
فهرست نسخه بیان و جهاندرد منضم نامش بسیر
پادشاهی توفیق و سپید و سپاهی کلک ز صد عش

ذبان برید • نہ جرز کاک او چکید • صلی اللہ تعالیٰ علیہ
وعلیٰ آلہ وصحبہ المہتدین • بانوار جمال ما انتظم در الکلام
بنیان البراعۃ والاقلام اما بعد قانون قدیم سلطانی
جہاندار • وایین کریم خرقین ذوی الاقدار • دایما
جلب قلب عسکر ہزار • و جذب خاطر مردان شیران
کارزار • مصر و وف ولوب • ہر گاہ زمر سپاہ دولت
پناہ بید مال • و بخش زول و نوال ایلوب • بجزیر
سفر و ترتیب معاش حضر • تحصیلت حرب و قتال
تکمیل مزینات جاہ و جلال ایچون • ہر رینہ انعام عام
پادشاهی • و احسان مالاکلام شہنشاہی بہ متعلق
اولوب کینہ خرنیہ زینتہ سلطانی دن و ضائف توتہ
و کینہ دخی باف اکاف اقالیدہ • واقع اولان عزت
سنوبہ نقبین بیوروب • حاصل تیار عالم تمام و نیم •
بحسب الاستحقاق ما جینارند • توزیع و تقسیم
اید کلشرد • بناء علی ذلک • حالاسریر عالم مصیر
سلطانی • و تحت مظہر ملک عثمانی • اوزر • انواع و جاہ و
جلال • دولت و قبائل ایلہ • کامبین و کامران اولان
سلطان سلاطین جہان • و حاقان خرقین زمان •
شہر یاری معدلت پرور • و شہنشاہ مرحمت کسنت
رافع خرای • و الای اسلام • حامی ناز ظلم انام • شہسوار
میدان عرصہ خاک • و فارس • بکر آن سپہرچا لانہ • تسخیر
اقایم مجروبر • ہرزربنادین کبر و فر • باعث من و امان
وارث ملک سلیمان • السلطان ابن السلطان سلطا

[44] فصل حراميه و اوغريه و قائلويه و
 ساير خيرسزله بحسب المراتب سياست
 ايلمك سنجاغى يکينه در اما بر سبيله شرعاً
 و عرفاً عفو اولنه بدن سياست ديو اچجه
 النماسى قانون قديمه مخالفدر و سياست
 اولان کمنه لردن جريمه النماق يوقدر اما
 عفو اولندوغى تقديرجه جريمه لك صاحب
 رعيتكدر جرم دخى بغير حق قتل نفس
 ايدن کمنه نك اعلاسندن در تيوز اچجه
 و متوسط اولندن ايکيوز اچجه و ادندان
 يوز اچجه

თავი. ყაჩაღების, ქურდების, მკვლელებისა და სხვა ბოროტ-მზარახველთა სათანადოდ დასჯა სანჯაუბეგზეა. მაგრამ, უკეთუ რაიმე მიზეზით წარიათი და კანონი [დამნაშავეს] შეიწყალებს, მისგან ფულის აღება, ვითომდა სასჯელის შეცვლისათვის, ძველ კანონს ეწინააღმდეგება. ბრალდებულთაგან ჯარიმა არ მიიღება. მაგრამ, იმ შემთხვევაში თუ დანაშაული აატიეს ჯარიმა რაყიძეეთის პატრონისაა. უსამართლოდ მკვლელობის ჩამდნთ გადახდეს ჯარიმა: ვინც მდიდარია—400 ახჩა, ვინც საშუალო შეძლებისაა—200 ახჩა და ვინც ღარიბია 100 ახჩა.

[45] თავი.] მრუშობას მკმნელი თუ ცოლ-შვილიანია უნდა აიღონ: მდიდრისაგან საშასი ახჩა, საშუალო შეძლების მკონესაგან 250 ახჩა და ღარიბისაგან 200 ახჩა. ხოლო თუ მრუში უცოლოა, მისგან შესაბამისად აიღება (+პ. ორასი, ასორმაცდაათი და ასი ახჩა)⁶⁷.

45] و زنا ايدن اولو اولورسه اعلا⁶⁵ حاللودن
 اوچيوز اچجه اوسطدن ايکيوز⁶⁶ اللى و
 ادندان ايکيوز اچجه انه اکر زانى ارکن
 ايسه بواعتبار اوزره انه

[46] თავი.] [იმ] კაცისაგან, რომელმაც თვალი დასთხარა სხვას და ხელი მოსჭრა, ჯარიმა ნებისმიერია.

46] و کوز چقارن وال دوشورن
 کمنه دن جرم نفسدر

[47] თავი.] თავის გამოზისათვის, ძვლის გატეხისათვის, კბილის ჩაგდებისათვის, აგრეთვე თუ ვინმე კეტით და და სხვა საი-მასი იარაღით დაჭრის შედეგად ლოგინში ჩაწვება, ცნობილი ჩვეულება არის რომ აიღონ 100 ახჩა; მსუბუქად დაჭრისათვის კი 10 ახჩა.

47] و باش ياروب سکوک چقه و ديش
 چقه و چوماغله و باقى اکت حريله مجروح
 اونوب دوسکه دوشه يوز اتبه الله و
 قاره يرهده اون اچجه جريمه النماق عرف
 معروفدر

[48] თავი.] სანჯაუბეგებსა და სუბეშეგებს და მათ კაცებს ეკრძალებათ დანაშაულობის გამოუძიებლად, ან ბოროტმოქმედების ჩადენის ადგილზე მიუსვლე-

48] و جرمى اولان کمنه تقيتش اولنعادين
 و ياخود اوزرينه ظاهر اولان شتايع يرينه
 وارمدين سنجاغى بکى و سوباشيلرى

⁶⁵ حاللودن.

⁶⁶ اللى.

⁶⁷ "... ikiyüz ve yüz elli ve yüz akçe alına". Ö.L. Barkan. დასახ. ნაშრომი,

و آدملى سنه لرین الوب صالى ويرمك
منوعدر و الا كندولر مجرم و مستحق
عتاب اولورلر

ლად დამნაშავესაგან აიღონ რაიმე
და გაანთავისუფლონ. წინააღმდეგ
შემთხვევაში თვითონ იქნებიან დამნა-
შავენი და გასაკიცხნი.

ولايت قاضى قاتنده ويا مفتش حضورنده
ظاهر و ثابت اولمدين اهل عرف طوتوب
سياست ايامك شرع و قانون ايله مخالفدر
اما مجرم و متهم⁶⁸

[49 თავე] სანამ დამნაშავეისა და ბრალდებუ-
ლის დანაშაულობანი არ იქნება დამ-
ტკიცებელი ვილადეთის ყვდნის ან
მოსამართლის „თანდასწრებით, მათი
დაჭერა და დასჯა ეწინააღმდეგება
სამართალსა და კანონს. ხოლო თუ
დამნაშავე და ბრალდებული (+ B გა-
ჯიუ ჴდება და სასამართლოში გამოც-
ხადებაზე უარს იტყვის, ამ შემთხვე-
ვაში აკრძალული არ არის სასამართ-
ლოში მისი იძულების წესით მოყვა-
ნა)⁶⁹.

Ц. А. АБУЛАДЗЕ

КАНУН-НАМЕ АРЗРУМСКОГО ВИЛАЙЕТА 1592 ГОДА

Резюме

В Институте рукописей АН ГССР в т. н. мусульманском фонде среди тюркских рукописей хранится рукопись Tur. L № 72, в которой вместе с другими деловыми бумагами между переплетом и заглавным листом было обнаружено канун-наме Арзрумского вилайета, всего 8 листов, размер 20₂×11₇; 15₄×6₇. Текст написан разборчивым почерком «наسخи», черными чернилами, а заглавие и начало некоторых пунктов — красными.

Tur. L № 72 — канун-наме Арзрумского вилайета — составлен в 1592 году Гусеином Агаи, повидимому, представляет список рукописи, хранящейся под № 41 в Стамбуле, в управлении Тапу и Кадастра.

Канун-наме Арзрумского вилайета — типичный образец свода законоположений вилайетов Османской империи.

При сравнении текста рукописи нашего Института с текстом изданным профессором О. Л. Барканом, кроме фразеологических и лексических различий, замечены и текстуальные расхождения, а именно: в нашем тексте отсутствуют пункты, отрицающие различные бидаты, а также пункты об овечьих и пастбишных налогах; о пользовании оро-

⁶⁸ აქ წყდება ჩვენი ტექსტი—ც. ა.

⁶⁹ „Ammâ mücrim ve müttehem olan mütemerrid ve muânid olub mahkemeye gelmekden imtinâ eylerse bu takdirce cebrile mahkemeye getürmek memnu' değildir“. Ö.L. Bar kan. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 71.

сительными каналами, между тем, как в Баркановском издании нет пунктов (в основном касающихся гражданского права), где определены дамба на товар; обязанность мухтесиба; цены на фрукты, мед, мясо, налог на вино и т. п.

Наша статья содержит: 1) Описание рукописи и общую характеристику текста, 2) турецкий текст с грузинским переводом и примечаниями, в которых, по мере возможности, объясняются социально-экономическая терминология и географическая номенклатура текста.

Исходя из содержания текста и имея в виду издание проф. О. Л. Баркана, для удобства читателей, мы разделили текст на отдельные пункты и дали соответствующую нумерацию.
